

NASTANEK IN RAZVOJ KOVINSKE INDUSTRIJE

Leto 1945

Po končani II. svetovni vojni je bilo v Železnikih popolno gospodarsko razdejavanje. Okupator je mnogo ljudi preselil v Srbijo in na Bavarsko ali pa jih je poslal v delovna taborišča. Po izgonu nemške žandarmerije, ki je predstavljala okupatorjevo oblast, so partizani mobilizirali vse fante in može v starosti od 17. do 55. leta.

Po dokončni osvoboditvi so prihajali povratniki iz vojaških enot, taborišč in zaporov na svoje domove ter zasedali prazna stanovanja. Ljudje so bili brez denarja, primanjkovalo pa je tudi hrane. Ker ni bilo dela in zasluzka, je vse to povzročalo nemir in negodovanje. Oblast (krajevna, okrajna in republiška) je dodelila KLO Železniki nekaj denarja, da je bilo možno zaposliti manjše število delavcev, ki so odstranjevali ruševine. S takšno zaposlitvijo pa prebivalstvo ni bilo zadovoljno, saj je bilo to le prehodno reševanje največje bede, nikakor pa ne redna in stalna zaposlitev, ki bi zagotovila življenje.

V Železnikih so pričeli splošno razpravljati, kaj storiti, da bi dosegli množično zaposlitev, ki naj bi nudila stalne zasluzke in gospodarsko bodočnost. Krajevne organizacije KP, OF in KLO Železniki so sklenile sklicati zbor volivcev z eno samo točko dnevnega reda: Razprava o obnovitvi industrije v Železnikih. Zbor volivcev so sklicali za 4. 6. 1945 ob 20. uri v Thalerjevem salonu, povabili so Bogdana Osolnika, sekretarja okrožnega ljudskega odbora iz Ljubljane, Mirana Košmelja, načelnika oddelka za industrijo in obrt pri ljubljanskem okrožju, in Nika Žumra, ki je služboval v Kranju. Po opravljenih formalnostih in splošnih razgovorih je Niko Žumer opozoril, da bi najhitrejšo in učinkovito rešitev brezposelnosti dosegli tako, da bi iz zaplenjene imovine veleposestva Johana Globotschnigga prenesli v Železnike vso strojno in ostalo opremo tovarne žičnikov in žice, ki jo je imel v Ljubljani v Metelkovi ulici. Ta tovarna je bila zaradi eksplozije na ljubljanski železniški postaji poškodovana in ni obratovala. Ker pa je bila zgrajena s kapitalom, ki ga je ustvarilo železarstvo v Železnikih, je bilo pričakovati, da jo bodo preselili, saj je nekako pripadala Železnikom. Zbor volivcev je to zamisel sprejel in izglasoval resolucijo, v kateri volivci Železnikov zahtevajo od oblasti, da odredi preselitev tovarne žičnikov in žice iz Ljubljane v Železnike. Volivci so pooblastili Nika Žumra, da resolucijo osebno predloži ministru za industrijo v Ljubljani.

Za nedeljo 22. junija 1945 je ministrstvo za industrijo v Ljubljani določilo sprejem. Niko Žumer je v Ljubljani srečal Franca Šmida, geometra iz Železnikov, in ga prosil za sodelovanje pri razgovorih z ministrom. Ministru in pomočniku sta opisala težko življenje v Železnikih, navedla udeležbo Železnikar-

jev v NOB in dogodke, ki so sledili po osvoboditvi, hkrati pa izročila resolucijo zbora volivcev.

Po prečitaniu resolucije so izmenjali mnenja o njej in dodali nekatere osebne podkrepitve, nato sta tov. minister in njegov pomočnik dejala, da po mnenju ministrstva za industrijo Železniki niso primeren kraj za gradnjo industrijskih dejavnosti, kar bo uravnavala ljudska oblast. Zaradi tega je bila resolucija odklonjena in izražena dokončna odločitev, da v Železnikih ljudska oblast ne bo obnovila industrijske dejavnosti.

Proti koncu julija je ljubljanski okrožni odbor OF dal pobudo za nove razgovore o požitvi Železnikov. Opozorili so na znano odločitev oblasti in predlagali, da bi se posamezniki v kraju odločili za industrializacijo, kar bi ljudska oblast tudi podprla. Ta predlog so posredovali krajevemu narodno-osvobodilnemu odboru in organizaciji KP v Železnikih, kjer so ga pretresali na posebnem sestanku. Nihče na tem sestanku pa v tem predlogu ni videl rešitve položaja — bili so enotnega mišljenja, da so prizadevanja za ponovno gospodarsko oživitev Železnikov brezizgledna. Na volivce in krajevne organe oprte akcije so bile tako končane, rodile niso nikakega uspeha.

V takem stanju je vznikla ideja za ustanovitev proizvodne zadruga koviinarjev, ki naj bi združila kovaške ter ključavničarske obrtnike in delavce v proizvodno podjetje socialističnega značaja, kjer bi pobuda posameznikov služila skupnosti brez tveganja in izpostavljanja obdolžitvam o kapitalističnem pridobivanju. Ta ideja je bila v Železnikih z odobravanjem sprejeta, zato so jo predložili organom oblasti s konkretnimi zahtevami: zagotovitev surovinske preskrbe zadržno organizirane proizvodnje, dodelitev približno milijon dinarjev kredita za začetni obratni kapital in ustanovitev političnega organa, ki bo deloval v zadrugi in vse pripravil za registracijo novega podjetja. Organi na ljubljanskem okrožju so jim zagotovili, da bodo te zahteve izpolnjene.

Oprt na ta zagotovila je Niko Žumer pričel pripravljati svojo delavnico, ki je bila opremljena z naslednjimi stroji: 4 avtomati za izdelavo papirnih sponk, za izdelavo paličnih sponk, za izdelavo risalnih žebličkov in za izdelavo tapetniških žeblicev, 15-tonska horizontalna in 30-tonska vertikalna ekscentrična stiskalnica, skobelnik, stružnica, vrtalni stroj, brusilni stroj, drgalni bobni, rezilna orodja in strojne priprave, varilni aparat, oprema za ključavničarsko delo. Vse je bilo na voljo za ureditev dobro mehaniziranega obrata ključavničarske stroke, v katerem bi proizvajali predvsem pisarniške potrebščine.

Med prvimi nalogami je bilo zadržni potrebno zagotoviti obratni kredit. Denarni zavod Slovenije jim je odobril 500.000 din, to je polovico zahtevane in obljubljene vsote. Menico je prevzel Niko Žumer in zanjo jamčil s svojim nepremičnim imetjem. Denarni zavod si je zagotovil vrstni red vknjižbe, zahteval pa je še poroštvo dveh posestnikov v Selški dolini. Dodelitev posojila je bila torej v socialističnem družbenem redu pod enakimi pogoji, kot jih je prej zahtevalo kapitalistično gospodarstvo. Konec septembra so podpisali menico Niko Žumer, akceptant, ter poroka Filip Gartner, posestnik iz Dražgoš, in Franc Prezelj, posestnik iz Davče. Hkrati so odprli tudi žiro račun.

Vzporedno s tem so v Železnikih tekale priprave v Žumrovi delavnici. Prvi delavec, kovinar, je bil Peter Polajnar, ki je sicer aktivno še služboval v vojski, v prostem času pa je čistil in urejal zapuščene stroje ter s tem vložil prvo pro-

stovoljno delo za novo podjetje. Temu so se pridružili še Janko Šmid in drugi. Do 27. aprila 1946 jih je bilo že 16. Sprejeli so tudi 9 vajencev in z nestalno zaposlitvijo 2 ženski.

Leto 1946

Pri sestavljanju združnih pravil so posebno pozornost posvetili pravicam in dolžnostim članov. Delovna mesta združnih proizvajalcev so zahtevala precejšnjo skrb za ročna orodja, stroje in strojne priprave. Pojavilo se je vprašanje, kako zagotoviti osnovna sredstva, iz katerih bi financirali nabave. V ta namen so določili delež, katerega vsota naj bi ustrezala višini izdatkov za delovno mesto enega člana — po tedaj veljavnih nabavnih cenah.

S posebnim členom v pravilih so uvedli člansko varčevanje in legalizirali vplačevanje deležev z odtrgovanjem dogovorjene vsote od ustvarjenih mesečnih zaslužkov. Redna mesečna vplačila so hitro večala sklad osnovnih sredstev in ustvarjala pogoje za odpiranje novih delovnih mest in s tem možnost za sprejemanje novih združnikov — proizvajalcev — za člane. Višino deležev kot deležno štednjo so skrbno obravnavali ustanovni člani in IZOS (Iniciativni združni odbor Slovenije), oddelek za obrtniško združništvo, ki je spremljal tudi sestavljanje združnih pravil. Referent IZOS je bil Danilo Puc, pravni referent pa dr. Emil Čeferin.

Združniki so upoštevali predloge IZOS in razčistili nekatera stališča. Precej nejasnosti je povzročala primerjava združnika z deležem v osnovnih sredstvih zadruga, z delničarjem kot lastnikom delnic kapitalističnega podjetja, ki pa ni neposredni proizvajalec, pač pa le uporabnik dobička na delnice vloženega kapitala.

Pravila nove gospodarske organizacije so od vsega začetka določala združni povsem jasen cilj: obnovev industrije v Železnikih. Zadruga je bila usmerjena v kovinarsko dejavnost s poudarkom na proizvodnji pisarniških potrebščin. Sedež zadruga je bil v Železnikih, ime pa so izbrali že med sestavljanjem pravil. Zaradi idejnih in materialnih prispevkov Nika Žumra so dokončno določili naslov: »NIKO — proizvodna zadruga kovinarjev z o. j. — Železniki«. Hkrati s pravili so tudi naslov zadruga sprejeli na ustanovnem občnem zboru.

Z odstranitvijo vseh pomislekov in pripomb k zasnovani in s pravili organizirani proizvodni združgi so 27. 4. 1946 pripravili ustanovni občni zbor in s tem opravili zakonske formalnosti ter sklenili zadruga registrirati. Ustanovni člani so bili: Jaka Benedičič, Niko Bertonec, Alojz Čemažar, Anton Dolenc, Franc Fajfar, Alojz Jelenc, Jožef Kristan, Jožef Mohorič, Jožef Osenič, Peter Polajnar, Anton Rodič, Janko Šmid, Matevž Smid, Jožef Torkar, Milan Veber in Niko Žumer.

Že med pripravami se je pokazalo, da proizvodni program in tehnična organiziranost ne pomenita nikakih težav, saj je podjetje nadaljevalo že začetno planirano proizvodnjo pisarniških potrebščin, za katero je bila na voljo zahtevana strokovnost in tehnično znanje pa tudi analiza tržišča in trgovska mreža.

Kolektivno vodenje podjetja so izvajali po združnih pravilih, ki so jih sprejeli na ustanovnem občnem zboru. Izvoljena upravni in nadzorni odbor sta vodila združno organizacijo, katere zakonita predstavnik sta bila predsednik in tajnik, ta sta bila poslovodja in obratovodja zadruga. Z večino sprejete sklepe so v organizaciji izvajali solidarno vsi zaposleni na delovnih mestih v proizvodnji: oddelkovodje, mojstri in delavci ter člani uprave in nadzorstva. Pri

izvajanju teh sklepov so bili zadružnikom v veliko oporo redni tedenski četrtkovi sestanki kolektiva, na katerih so posredovali proizvodna navodila, smernice in ukrepe za dosledno informiranost kolektiva. Na teh sestankih so tudi z glasovanjem sprejemali sklepe o najzahtevnejših odločitvah, ki so jih lahko uveljavili le zaradi osebne predanosti delu. Na tak način je zadruga postala homogena organizacija, ki je lahko kljubovala dolgoletnim naporom in nalogam.

Pogoj za sprejem v članstvo zadruge je bilo delovno razmerje v zadružni proizvodnji. Vsak član je bil dolžan vplačati tudi svoj delež v znesku 10.000 din v deležno varčevanje. Razdelili so ga na obroke, ki so jih odtegovali pri mesečnem obračunu. Višino mesečnega obroka pa so določili sporazumno z zadružnikom. Najmanjše vplačilo je bilo 300 din, največje pa 500 din na mesec. V orientacijo naj povemo, da je bil takratni zaslužek kvalificiranega zadružnika 2400 S din na mesec.

Delavnica, v kateri so začeli z delom, je bila brez drobnega orodja: meril, svedrov, navojnih svedrov, navojnih čeljusti, pil, viličastih in drugih ključev, rezil itd. To orodje so odnesli med vojno za partizanske delavnice, za nemoteno obratovanje pa je bilo sedaj zadružnikom nujno potrebno. Zato so morali vložiti tudi svoja orodja, delovne priprave in stroje v skupni obrat. Med temi posebej omenjamo vključitev Janeza Jelenca, ključavničarskega obrtnika v Železnikih, ki je kot mojster veliko pomenil za krepitev ključavničarskega oddelka. Odkupili so tudi opremo njegove delavnice, in sicer avtogenski varilnik, vrtalni stroj na nožni pogon, ročne škarje za železo in ključavničarsko orodje.

Na ta način so povečali potrebno opremo, saj nakup ob ustanovitvi ni bil mogoč. V zadružni organizaciji so se nadalje vsi člani obvezali, da bodo delali prostovoljno in obvezno šest zaporednih let, letno po 200 delovnih ur. Da bi čim hitreje zbrali lastna sredstva, so zadružniki določili 10-urni delavnik, pri čemer so dobili plačanih le 8 ur, po 2 uri zaslužka pa sta ostali v zadružnih sredstvih. Poleg tega prostovoljnega dela so vsi vajenci odšli na gradnjo železniške proge Brčko—Banovići.

Proizvodni program so razvijali v kovinsko predelovalno smer in so proizvajali pisarniško galanterijo ter v splošno ključavničarsko smer, ki je opravljala razna dela za dolinsko gospodarstvo (obrtne storitve), izdelovali so tudi štedilnike. Za to so se učili vajenci in privajali nekvalificirani delavci. Prvo leto so izdelali 50 štedilnikov. V kovinsko predelovalni veji pa je bila naloga delavcev: izdelovanje orodij in delovnih priprav, kar je pomenilo visoko strokovno delo. Tej dejavnosti je zato pripadala vsa strojna oprema, tudi za površinsko obdelavo izdelkov, in pa montažni in embalažni oddelak. Iz obeh smeri proizvodnje so se usposabljali delavci za delo v mehaniziranem obratu, s pridobljenim znanjem pa so omogočili napredek vse proizvodnje.

Proizvod je v letu 1946 obsegal naslednje izdelke: štedilnike, dimna vratca, risalne žebličke, papirne sponke, palične sponke, brzoveze za mape in mehanizme za registratorje. Kot posebnost pri osvajanju proizvodnje v večjih serijah naj navedemo, da so prvi dan izdelali le 6 mehanizmov za registratorje. S pridobljeno spretnostjo pa so jih na koncu leta naredili že po 300 na dan. Leta 1960 je proizvodnja dosegla 1300 kosov, leta 1970 pa že 17.000 kosov na dan.

Obrtnemu zadružništvu, v katerega je bila uvrščena proizvodna zadruga kovinarjev, ni bilo na voljo investicijskih kreditov. Zaradi tega je zadružna uprava sklenila pridobiti razne, delno ustrezne provizorije iz nacionalizirane imovine veleposestva Johana Globotschnigga. Delovni prostori so postali pretešni, zato jim je KNOO v Železnikih na njihovo prošnjo dodelil izpraznjen

kravji hlev, zapuščeno in neopremljeno vodno elektrarno ter shrambo za avto in kočijo. Pričeli so s preurejanjem teh objektov — za proizvodne namene so adaptirali kravji hlev, za pomožne prostore in električni pogon so uredili vodno elektrarno, za pisarniške potrebe pa shrambo vozil. Preurejanje kravjega hleva so opravili izključno s prostovoljnim delom. Porušili so betonske svinjake, jasli, ograje, kuhinje itd. Vsa dela so izvajali ročno, brez kakršnegakoli kompresorja, bila pa so naporena, obsežna in zelo umazana. Ta preureditvena dela so trajala približno tri mesece.

Poleg tega so popravili vodno elektrarno, saj je imela pokvarjeno Francisovo turbino, porušen in zasut dovodni in odvodni kanal, porušen oporni zid in uničeno vodno pregrado. Tudi ta popravila so opravili s prostovoljnim delom, razen strokovnih del na turbini. Elektrarno so med NOB demontirali za potrebe partizanske tehnike, zato so morali nabaviti drug generator, turbinski generator in stikalne naprave. Z naporom vseh zadrudnikov je uspelo elektrarno pravočasno spraviti v pogon in je že avgusta dobavila pogonski in svetilni električni tok v ostale opremljene in že vseljene obrate. Operti na lastno pogonsko silo so lahko pričeli z obratovanjem. Takratno stanje elektrifikacije v dolini, za katero sta skrbeli Sodarska zadruga na Češnjici in Elektrarna v Škofji Loki, namreč ni dopuščalo novih industrijskih obremenitev, zato bi zadruga brez svojega pogona sploh ne mogla obratovati.

Omenili smo, da so bili kreditni pogoji takrat, ko so ustanavljali novo industrijo v Železnikih, neugodni. Zadrudniki so bili brez investicijskih sredstev, zato so bili prispevki s prostovoljnim delom temelj kovinske industrije in odločujoč element bodočega napredka.

Na koncu leta je bilo v zadrugi zaposlenih 48 delavcev.

Leto 1947

Zadrudna organizacija je v tem letu sprejela več novih delavk in delavcev. Za boljše usklajenost so ustanovili sindikalno podružnico kovinarjev, ki pa ni bila sprejeta v sindikalno organizacijo kovinarjev Jugoslavije, ampak so jo vključili v sindikat delavcev komunalnih podjetij.

Leta 1947 je bil sprejet prvi petletni plan razvoja Jugoslavije, ki je odločal o prihodnosti in napredku industrije. V ta plan pa kovinarji v Železnikih niso bili zajeti. To je povzročilo močno zaskrbljenost za obstoj podjetja, saj je bilo uvrščeno komaj v IX. ali celo XI. prioritetni razred.

Za organizacijsko dopolnitev so to leto v podjetju uvedli tudi personalno službo.

Proizvodni program so izpopolnili z osvojitvijo izdelave luknjačev za akte, odpiračev za kuverte, plomb za zapiranje vreč in poskusno izdelavo šilčkov za svinčnike. Povečali so proizvodnjo risalnih žebličkov, papirnih sponk in ključavničarskih izdelkov.

Generalna direkcija kovinske industrije v Ljubljani je v svojih podjetjih, pridobljenih z nacionalizacijo, izvedla reorganizacijo, nekatera pa je likvidirala. Od likvidiranih podjetij »Jakša« v Ljubljani in »Sava« na Jesenicah so kovinarji v Železnikih kupili stroje, ki so jih potrebovali za svoj proizvodni program. To so bili: dvoramenska stiskalnica z učinkom 35 ton, avtomat za risalne žebličke, avtomat za papirne sponke, trije avtomati za kovičene risalne žebličke, avtomat za palične sponke in boben za drganje. Poleg teh so kupili še razne elektromotorje, generator za elektrarno, turbinski regulator, revolversko

stružnico, 15-tonsko ekscentrsko stiskalnico, stružnico za orodjarno, dva mizna vrtalna stroja, več drobnega orodja in delovnih priprav.

Še naprej so preurejali zgradbe. Za upravne pisarne so popolnoma pregradili shrambo za vozila, za oddelek avtomatov pa proizvodni obrat, uredili so polirnico in sanitarije ter popravili dovodni in odvodni kanal za elektrarno. Tudi to leto so delali prostovoljno v nezmanjšanem obsegu.

Leto 1948

Število članov zadruga je raslo. Izboljševali so notranjo organizacijo. V izobraževalne namene je zadruga samostojno ali v sodelovanju z drugimi podjetji v dolini in s pomočjo zunanjih strokovnjakov priredila več tečajev. Podelili so prve štipendije kandidatom na strokovnih šolah. Tudi število vajencev so zelo povečali, saj jih je bilo v vseh letnikih skupaj 40, in so ustanovili samostojen vajenski oddelek; zanje pa so v Železnikih odprli tudi vajeniško šolo. Prvi vajenci so bili zelo disciplinirani in prizadevni pri učenju orodjarskega in ključavničarskega poklica.

Organizacijska dopolnitev je bila tudi uvedba planske službe, ki je usklajevala delo zadruga z namenom približati jo industrijskim podjetjem družbenega sektorja.

S povečanjem strojnega parka v letu 1947 so se dvignile zmogljivosti v proizvodnji pisarniških potrebščin. Pričeli so izdelovati natična šestila, šivalnike za spenjanje aktov, priprave za zbiranje aktov liliput in teilorix, stojalca za peresa in cyklop plombe. Vse te izdelke so izdelovali v večjih serijah. Proizvodni proces je motila neredna dobava potrebnih surovin, zato strojne zmogljivosti niso bile polno izkoriščene; delavce so morali zaposliti pri drugih delih.

Prostore so razširili z adaptiranjem vile v Egrovem vrtu. Zgradili so posebno poslopje za sindikalne namene ter pričeli pripravljati gradnjo 340 m dolgega betonskega cevovoda, ki naj bi služil kot tlačni cevovod za elektrarno. V jesenskem času so zanj že betonirali prve cevi. Sprejeli so namreč zamisel, da se tlačni cevovod zgradi od zajetja na Škarjevcu, skozi ves Racovnik, do vodnega mlina, kjer bi postavili novo vodno elektrarno z veliko pogonsko močjo.

Leto 1949

Tri leta po ustanovitvi so uspehi privedli proizvodno zadrugo do čvrste zasidranosti v gospodarstvu. Zanimanje zanjo je raslo.

Presenetljivo se je za zadrugo zanimal tudi ameriški Slovenec in pisatelj Louis Adamič. Brez poprejšnjih stikov je obiskal kovinarje v Železnikih, in sicer kar dvakrat. Povedal je, da je bil v Ameriki nekaj časa kovinarski delavec in mu je zato znana proizvodnja, obdelovalni stroji in avtomati. Ko pa si je ogledal avtomate v obratu, je opozoril, da imajo v Ameriki že avtomate, ki naredo že 300 do 400 kosov izdelkov na minuto, medtem ko so zadružni zmogli komaj 140 do 250 kosov. Tako je zlahka ocenil konkurenčno sposobnost in primerjal proizvodnjo v Železnikih z ameriško. Na koncu je izrazil zaskrbljenost za uspeh prizadevanj za druge rekoč: »Pazite, da po petletnem planu ne boste še vedno pet let zadaj za moderno industrijo!«

To leto se je zadruga udeležila prve povojne obrtne razstave na tehnični srednji šoli v Ljubljani. Prikazali so zgodovinske železarske dejavnosti (med

drugim maketo plavža, ki je sedaj v muzejski zbirki) in novo kovinarsko proizvodnjo v Železnikih. Na tej razstavi so se srečali s predsednikom zveznega gospodarskega sveta Borisom Kidričem, ki je pokazal veliko zanimanje za zadrugo. Kmalu potem je zadrugo obiskal načelnik zvezne uprave za napredek proizvodnje ing. Miloš Brelih. V vseh podrobnostih je proučil organizacijo proizvodne zadruge in vprašal, ali so pripravljeni sodelovati z zvezno upravo za napredek proizvodnje (ZUNP). Upravni odbor je sklical sejo, na kateri so ing. Brelihu pritrdilno odgovorili. O svojem obisku je ing. Brelih poročal, nakar je Boris Kidrič brzojavno povabil predstavnike zadruge v Beograd. Na posvet so odšli Niko Žumer, Anton Jelenc in Štefan Primožič. Po razgovorih so odločili, da zadrugi dodele proizvodnjo laboratorijskih aparatov in priprav. Izrekli so ji pohvalo, ji dali priznanje in poročstvo za njen nadaljnji obstoj. S tem je zadruga dobila novo proizvodno področje in bila vključena v petletni načrt razvoja FLRJ.

Razvijanje proizvodnje je v tem letu krenilo v novo smer, za kar so izvedli obsežne priprave. Vendar je bila proizvodnja spet prizadeta zaradi pomanjkanja surovin, saj so jim dodelili nekurantne surovine, npr. namesto planiranih količin hladno valjanih trakov so prejeli betonsko železo, palično železo, razno pločevino, to pa je izsililo — kot nadomestno proizvodnjo — izdelovanje raznih ključavničarskih izdelkov.

V programu laboratorijske proizvodnje so osvojili izdelovanje raznih prižem, nosilcev in držal za epruvete ter laboratorijskih klešč. Od kranjske tovarne »ISKRA« pa so odkupili tehnično dokumentacijo za proizvodnjo preciznih šestil in jih pričeli poskusno izdelovati.

Najvažnejša naloga je bila zgraditev dovodnega kanala za elektrarno. Ta dela so pričeli 10. maja in so trajala do 6. avgusta 1949. Delali so prostovoljno, kar je znatno pospešilo rok izgradnje.

Leto 1950

Združna organizacija je že od ustanovitve imela demokratično vodenje podjetja. Z vsakoletnim zaključnim računom, ki so ga podrobno obrazložili, so seznanili vse delavce in nato priredili letni občni zbor, kjer so javno pretresali poslovanje v preteklem letu ter sklepali o nalogah v prihodnjem letu.

Zelo so si prizadevali za teoretično in praktično izobraževanje zaposlenih. Priredili so tečaje za strokovno kvalifikacijo kovinarjev. Poseben tečaj je bil za delavke, ki so se usposabljevale za ključavničarski in strgarski poklic. Na specializacijo v jeseniško železarno so poslali visoko kvalificirane delavce za proizvodnjo analitskih tehtnic. Na prakso v kranjsko »Iskro«, v njeno kontrolno službo so poslali visoko kvalificiranega delavca, za galvanizerja pa polkvalificiranega delavca k »Unitasu« v Ljubljano. Uslužbenca zadruge so poslali v novinarski dopisni tečaj. S številnimi zunanji sodelavci so poučevali kovinarje na njihovih delovnih mestih ter tako dvignili strokovnost in znanje. Štipendirali so več kovinarjev na strokovnih šolah.

Tudi v tem letu se je zadruga udeležila razstave lokalne industrije in obrti v Ljubljani. Kot priznanje za kakovost razstavljenih izdelkov ji je žirija podelila diplomo in srebrno medaljo.

Za orodjarno so uredili poseben prostor; z boljšimi delovnimi pogoji se je dvignila kvaliteta dela.

Osvajanje proizvodnje analitskih tehtnic in preciznih šestil je zahtevalo posebne delovne priprave; zato so potrebovali različna posebna orodja, vpenjalne in delovne priprave, posebno občutljive za justiranje izdelkov.

Kvalitetnejše in zahtevnejše izdelke so lahko osvojili le z dvigom strokovnega znanja in natančnosti orodjarjev. To pa je usmerjalo proizvodnjo že v precizno mehaniko, ki se je izkazala za najprimernejšo pri napredku industrije v Selški dolini.

Izvajanje pogodbe z zvezno upravo za napredek proizvodnje v Beogradu je zadrugi omogočilo vključitev v plansko dodeljevanje strojev. Tako so v strojni park dobili dve univerzalni strožnici »Prvomajska«, skobelni stroj, univerzalni rezkalni stroj, 100-tonsko ekscentrično stiskalnico in dva stebrna vrtilna stroja, ki jih prej — kljub prizadevanju — niso mogli nabaviti.

V vrsti gradbenih del pri tovarniških objektih so bila v prvi vrsti pripravljala dela in zbiranje materiala za gradnjo nove vodne elektrarne. Revizijska načrta in investicijskega programa je bila zanjo že odobrena.

Predvidevali so večje graditve industrijskih objektov in stanovanj. Zadruga je zato načrtovala, da bi samostojno izdelovali zidake in zadovoljili tudi druge potrebe v dolini ter tako zagotovili cenejše proizvode predvsem zaradi dragih prevozov iz oddaljenih opekarn. Kupili so mlin in stiskalnico za ilovico, pa tudi potrebne pogonske motorje. S temi stroji so želeli ustanoviti opekarno kot posebno dejavnost. Odločilno za to je bilo ugodno poročilo o nahajališču glin na podlagi geoloških raziskav ter ponudba najmodernejših strojev za izdelavo opeke.

Leto 1951

Zadružniki so tudi v tem letu imeli redne tedenske sestanke kovinarjev. Na rednem občnem zboru so bile zajete vse točke dnevnega reda, ki so jih določala pravila. Zadruga je imela članski delež 10.000 S din, katerega so nepoučeni imeli za delničarstvo in ga ocenjevali kot oviro za sprejemanje novih članov. Zato je združna skupščina sklenila spremeniti pravila in znižati delež na 1000 dinarjev.

Ustanovili so opekarno. Ob cesti Češnjica—Rudno, na Kovniku so v bivšo Demšarjevo čreslaro postavili stroje in 15. oktobra pričeli poskusno obratovati, čez zimo je opekarna mirovala. V skrbih za svoje člane je zadruga imela za dolžnost, da jim pomaga pri gradnji stanovanj. Sprejeli so sklep, da da opekarna vsakemu zadružniku — graditelju 20.000 kosov zidakov. Ta sklep so izvajali 4 leta, prenehal pa je veljati zaradi prepovedi OLO Kranj.

Proizvodnja kovinskih izdelkov je dosegla mnogo boljše kvaliteto. Dvignila se je tudi strokovnost delavcev. Na nekaterih delovnih mestih so uvedli že plačilo po učinku. Precejšen napredek je bilo opaziti v proizvodnji analitskih tehtnic; osvojili so tudi izdelavo preciznih tehtnic za potrebe lekarn in šol. V programu preciznih šestil so pričeli izdelovati ničelno šestilo in s tem vpeljali kolekciji 1 in 2. Ključavničarski oddelek so precej skrčili. Zaradi omenjenih preusmeritev v precizno mehaniko so opuščali zamudno izdelovanje štedilnikov, delavce pa razporedili na druga delovna mesta.

Odločili so se, da porabijo zaloge nekurantnega železa. Velike količine betonskega železa jim je tovarna »Veriga« v Lescah predelala v žico za izdelovanje žičnikov. Preuredili so tri avtomate, da so kovali žičnike, kar je prineslo tolikšne dohodke, da so lahko kupili opremo in zgradili novo vodno elektrarno.

Za novo elektrarno so tudi to leto betonirali cevi za tlačni cevovod. Po načrtu bi zajeli 540 metrov vodnega toka, na katerem so bili dotlej trije vodni padci. Prvi je bil za žago na Škarjencu, drugi za staro Globotschniggovo elektrarno, tretji pa za mlin na Racovniku. Višinska razlika med zajetjem na Škarjencu in odtokom pri mlinu je bila 11,60 m. Delovanje elektrarne je bilo zamišljeno na fizikalnem principu občujočih posod: prva kot zajetje, druga pa kot turbinski vodni stolp. Posodi bi povezoval tlačni cevovod, ki bi vzdrževal vodno gladino na vedno enaki višini. V turbinski vodni stolp bi postavili Francisovo turbino z učinkom 175 PS, od tod bi vodila železna cev v spodnjo vodno gladino oziroma v rečno korito. Dne 16. avgusta so pričeli polagati tlačni cevovod, betonirati zajetje in turbinski vodni stolp, gradnjo pa so zaključili že 31. oktobra. Gradbena dela so izvajali v lastni režiji. Strokovno vodstvo in nadzor pri delih so zaupali Marijanu Masterlu in ing. Milovanu Pleskoviču.

Delovnost in prizadevnost kovinarjev pri tem delu je treba občudovati, saj so delali tudi ponoči, predvsem pri betoniranju vodnega stolpa. Beton jim je uspelo zgotoviti tako, da je postal popolnoma nepropusten. Betoniranje tega objekta je neprekinjeno trajalo 12 dni, pri čemer so delavke-kovinarke sodelovale z enakim zanosom kot moški.

Za opremo strojnice so pri »Litostroju« kupili turbino, generator na vrtilni tok in stikalno ploščo z avtomatskim regulatorjem napetosti.

Leto 1952

Šesto leto združnega delovanja štejemo kot zadnje leto mobilizacije kovinarjev za prostovoljno delo. Gospodarsko stanje zadruga kaže veliko ustvarjenih lastnih sredstev, kot so razne zgradbe, številni stroji, strojne opreme in priprave, zaloge surovin in izdelkov ter terjatve za dobavljene izdelke. V šestih letih so kovinarji vložili 129.000 ur prostovoljnega dela, s prodajno vrednostjo 44.118.000 din po cenah leta 1952. Ta vloga, ki je bila brezobrestno naložena v imovino, je tako okrepila njeno gospodarstvo, da so zadrugo uvrščali že med večje gospodarske organizacije.

Podjetnost, predanost delu in disciplina železnikarskih kovinarjev je bila zgled delavcem v drugih panogah. Prav ti delavci, ki so jih nekoč imeli za manjvredne, so že v šestih letih pridobili ugled in spoštovanje med slovenskim združništvom in industrijo.

Po uvedbi delavskega samoupravljanja v podjetjih družbenega sektorja so se pojavila nekatera kritična stališča do združno organiziranega industrijskega podjetja. Zadržniki so namreč imeli večje pravice in dobrine (podpora pri gradnji stanovanj, dodatno nagrajevanje, delitev ostanka dohodka zadruga itd.). V industrijah z delavskim samoupravljanjem delavci teh ugodnosti niso imeli, zato so se ob teh prednostih spotikali in zavidali izjemam. Obstoje industrije v združni organizaciji je bil vedno bolj ogrožen.

Asortiment proizvodnje so dopolnili z analitskimi utežmi, ki so bile uporabne za obe vrsti tehtnic.

Ob vodnem stolpu so zgradili strojnico in stanovanje za strojnika. Montirali so strojno opremo v elektrarni, ki je pričela obratovati. To so zelo slovesno proslavili, elektrarno je spustil v tek predsednik OLO Kranj. Z njo je kovinarska industrija v Železnikih pridobila pomembne količine pogonske električne sile, 110 kW učinka na osi. Hkrati pa so si tako zagotovili energijo za pogon velikega števila strojev v nadaljnjem razvoju industrije, ki so ga že predvide-

vali. Dolgoletno načrtovanje racionaliziranega izkoriščanja vodne sile so uresničili; kovinarji so dobili svoj stalni objekt, ki jim je dolgoročno omogočal nemoteno obratovanje, stalni zaslužek in delo. Gradnja te vodne elektrarne je prinesla tudi spremembe v izkoriščanju vodne energije, saj je ta kasneje na vsem vodnem toku v Železnikih prešla v last kovinarske industrije. Po otvoritvi elektrarne pa so že pričeli razmišljati, kako pridobiti skladiščne prostore.

Leto 1953

Visoka organiziranost je uspešno vodila kovinarsko industrijsko dejavnost v konkurenci s podjetji družbenega sektorja. V območju OLO Kranj je bilo več velikih industrijskih podjetij, med katerimi se je zadruga uvrstila na šesto mesto. To so dosegli z resnim prizadevanjem uprave, ki je vsestransko skrbela za napredek in izobraževanje v vseh sektorjih podjetja. Največji dosežek pri vzgoji kadrov v tem letu je bil široko zasnovan tečaj za kvalificirane in visoko kvalificirane delavce. Obiskovalo ga je nad 40 mlajših zadrušnikov. Zaključne izpite so opravili pred okrajno izpitno komisijo, ki je bila presenečena nad učnimi uspehi tečajnikov.

To leto je zadruga uprava sklenila pričeti s projektiranjem novih industrijskih zgradb, za katere naj bi izdelali z zakoni in uredbami predpisan investicijski elaborat in idejne projekte.

V osvajanju in širjenju proizvodnega programa laboratorijske opreme so pričeli izdelovati centrifuge in mešalce za laboratorije. Na podlagi posebne delovne pogodbe so sprejeli v zadrugo Draga Perkona, ki je uspešno vpeljal proizvodnjo centrifug in mešalcev, od prototipnih do stalnih izdelkov. Za te aparate so izdelali prve elektromotorje v »Niku« meseca maja 1953. To je bil začetek elektromehanske proizvodnje. Z njo so dopolnili asortiment laboratorijske opreme; analitske tehtnice, centrifuge in mešalci so bili serija kvalitetnih in lepih izdelkov, ki so jih dobro prodajali, priznanj pa so bili deležni tudi v trgovinah in na sejmih.

Potreba po novih delovnih prostorih je stalno naraščala. Nesreča je hotela, da je 5. februarja 1952 pogorelo poslopje stare Globotschniggove vodne elektrarne. Sklenili so, da na pogorišču zgradijo večjo, nadstropno stavbo za galvano in pomožne dejavnosti v kovinarski proizvodnji. Načrt so realizirali v razmeroma kratkem času, opremili objekt in se vselili. Imenovali so ga obrat II. Za potrebe montaže in justirnice preciznih in analitskih tehtnic ter uteži, so preuredili zapuščen rastlinjak, v katerem ni bilo tresenja, kar je prvi pogoj za tovrstno delo. Strojni park so izpopolnili s šestimi strožnicami, dvema stiskalnicama, dvema rezkarjema, skobelnim strojem in brusilnico.

Opisani dogodki so bili do takrat največji premik v strokovni in količinski rasti investicij.

Leto 1954

Zadruga je prerasla obrtniški značaj ter z delitvijo dela in velikoserijsko proizvodnjo postala proizvodna gospodarska organizacija z 246 delavci. V tem stanju so oblastveni organi sklenili, da zadrugo izenačijo s proizvodnimi podjetji družbenega sektorja. Zato so zadrušniki na izredni skupščini 26. junija 1954 sklenili likvidirati zadrugo in se uvrstiti med podjetja družbenega sektorja. Zadrugo so zbrisali iz zadružnega registra pri Okrožnem sodišču v Ljubljani in

vpisali novo ime »Niko« — tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov — Železniki. Razpisali so volitve novega delavskega sveta in upravnega odbora. Tako so zadrūzniki svojo tovarno vključili v družbeni sektor in brez vsakršne odškodnine podarili družbi celoten poslovni sklad.

Odločilno za spremembo je bilo tudi dejstvo, da proizvodne zadrūge niso bile uvrščene med podjetja, ki so jim dodeljevali investicijske kredite — brez teh pa vedno bolj potrebna gradnja nove tovarne v Železnikih ne bi bila mogoča.

V proizvodnji so pričeli osvajati pomemben izdelek za motorno industrijo, vžigalni magnet VM 54. Vse potrebne priprave, orodja in preizkuševalne naprave so zgradili pod vodstvom Draga Perkona. To je bil prvi tovrstni izdelek v Jugoslaviji. Za visoko specializacijo v orodjarstvu so priredili tečaj za visoko kvalificirane orodjarje. V strojni park so vključili nove stroje: revolversko stružnico, univerzalno stružnico, tri vrtnalne stroje, strojno žago, orodni brusilni stroj in brusilni stroj za ostro in ploskovno brušenje. Za razširitev delovnih prostorov so na podstrešju obrata I zgradili več delavnic za montažo izdelkov, v opuščnem cvetličnjaku pa so uredili livarno za aluminij. Tudi s projektiranjem nove tovarne so nadaljevali.

Leto 1955

V Železnikih, zgodovinskem železarskem kraju, je teklo deseto leto obnovljene kovinarske industrije. Ta je bila vodena tolikanj napredno in uspehi so bili tako očitni, da so iz različnih krajev Slovenije prihajale prošnje za podporo in nasvete, kako bi dvignili zaostalost svojih področij po našem vzorcu. Železnikarski kovinarji so se zavedali, da ne smejo biti sami sebi namen, zato so iskreno pomagali pri ustanavljanju številnih tovarn. Skupinam delavcev so v »Niku« tudi nudili strokovno vzgojo, ki so jo potem prenesli v svoja novoustanovljena podjetja in tako širili industrializacijo. Ob tem jubilejnem letu so Železnikarji s ponosom gledali na svoj napredek in na vsa tista industrijska podjetja, ki so nastala vzporedno in s pomočjo tovarne »Niko«.

V kolektivu so soglasno izrazili željo, da podarijo svoj izdelek, magnetni vžigalnik, predsedniku republike Josipu Brozu-Titu. Ta želja se je izpolnila 24. maja 1954, ko so zastopniki tovarne Franc Fajfar, Drago Perkon in Niko Žumer izročili magnetni vžigalnik predsedniku republike, ki se je zelo zanimal za tovarno »Niko« in odobril ukrepe za dodelitev investicijskih kreditov.

Podjetje so v tem letu že vodili po zakonu o delavskem samoupravljanju. Samoupravni organi so bili: delavski svet s komisijami, upravni odbor in direktor. Delavski svet je štel 25 članov, upravni odbor pa 9 članov, ter disciplinska, tarifna, inventurna komisija, komisija za higiensko tehnično zaščito, komisija za družbeni standard in komisija za nabavo in prodajo osnovnih sredstev. Na vseh sejah in sestankih teh organov so pisali zapisnike, sklepe pa so objavljali na sestankih delovnega kolektiva.

Po desetih letih razvijanja proizvodnje je tovarna imela naslednji asortiment izdelkov:

Kovinska galanterija za pisarne, mehanizmi za registratorje, risalni žeb-ljički 1, 2, 3, 4, papirne sponke št. 11, 12, palične sponke št. 101, natično šestilo za svinčnik, žepno šestilo, luknjač, brzovezi za mape, teilorix, šivalnik, brzovezna ploščica in grupirni aparat;

risalna orodja: precizno šestilo col I, II, III, in risalna deska;

precizni in elektromehanski izdelki: laboratorijske centrifuge L, CU, LC 72 in LC 45, laboratorijski mešalec UM-2, laboratorijske klešče, laboratorijske prižeme, laboratorijske tehtnice: analitska tehtnica z utežmi, precizna tehtnica z utežmi, tarirna tehtnica z utežmi, elektromotorji: kolektorski 220 V — 75 W in 220 V — 180 W, asinhronski motorji 220 V — 40 W, gospodinjski mešalec EGM, vžigalni magnet — VM 54, avtomobilska sirena AS — 6 V, 12 V, 24 V in 220 V in magnetne svetilke za avtomobile.

Značilno za proizvodnjo v tem letu je več kot 50 % udeležba izdelkov kovinske galanterije za pisarne v skupnem bruto produktu, ki je še nadalje rasla. Najpomembnejših izdelkov, mehanizmov za registratorje, so leta 1947 izdelali 300 kosov dnevno, leta 1953 — 800 kosov, leta 1962 — 4000 kosov, po zadnjih podatkih pa že 17.000 kosov na dan.

Izdelki v široko razvejanim proizvodnem programu so bili zelo iskani na tržišču Jugoslavije in so jih sproti prodali odjemalcem. Del proizvodnje so že tudi izvozili, čeprav bi jo lahko prodali doma. Zato je izgradnja novih tovarniških objektov postala neodložljiva. Izdelan in odobren je bil investicijski elaborat ter principialna odobritev kreditiranja investicije. Posebej je treba poudariti, da so v vseh razpoložljivih zgradbah, v 11 različnih obratih izkoristili že sleherni kvadratni meter talne ploskve in je bilo nadaljnje širjenje v strnjem naselju Racovnik praktično nemogoče.

Leto 1956

Kovinarji, združeni v tovarni kovinskih in elektromehanskih izdelkov »Niko« — vseh zaposlenih je bilo 286 — so priredili proslavo 10-letnice obstoja. Slavje je trajalo teden dni, v programu pa so se zvrstile naslednje prireditve: svečana razsvetljava in na vidnih mestih prižgani jubilejni napisi, kurjenje kresov, izstreljevanje raket, streljanje z možnarji, baklada s povorko celotnega kolektiva s sodelovanjem selške pihalne godbe, govor pred starim plavžem, nastop pevskega zbora, uprizoritev igre »Kovaška ognjišča«, ki jo je za to priložnost napisal Ivo Zorman, telovadna akademija kovinarjev, Žigonova igra »Če se utrga oblak«, slavnostna akademija z recitacijami in govorom o desetletnem delu ter razstava vseh izdelkov tovarne.

Slavje je okrepilo delovno zavest kolektiva in močno poglobilo privrženost vseh prebivalcev doline industrijskemu podvigu. To so ljudje manifestirali z veliko udeležbo in sodelovanjem na vseh prireditvah, pa tudi s praznično okrasitvijo hiš in javnih poslopij, ki nima primere v preteklosti.

Proizvodnja je izvajala svoj delovni plan in kljubovala motnjam v preskrbi s surovinami. Te zadrege so tovarno »Niko« prisilile — tako kot v prejšnjih letih — da so morali menjati mesečne plane. To jim je uspelo v taki meri, da so realizirali letni plan proizvodnje brez izgubljenih delovnih ur.

V tem letu so osvojili dva nova izdelka — aspirator za sesanje, inhaliranje itd. in prosto stoječ ventilator.

Po odobritvi investicijskega elaborata so nadaljevali s pripravami za gradnjo tovarne. Slovenija-projekt je izdeloval gradbene načrte s predračuni. Že v idejnem projektu so izbrali zamisel okroglega obrata predvsem zato, ker v kovinsko predelovalni industriji predstavlja orodjarna osrednja dejavnost in je središče proizvodnje. Okrog tega centra so zelo praktično razvrstili proizvodnjo z dopolnilnimi dejavnostmi: skladišče polizdelkov, montažo, kontrolo in paketiranje izdelkov. Pri tem so skrbno študirali notranje transporte in si pri-

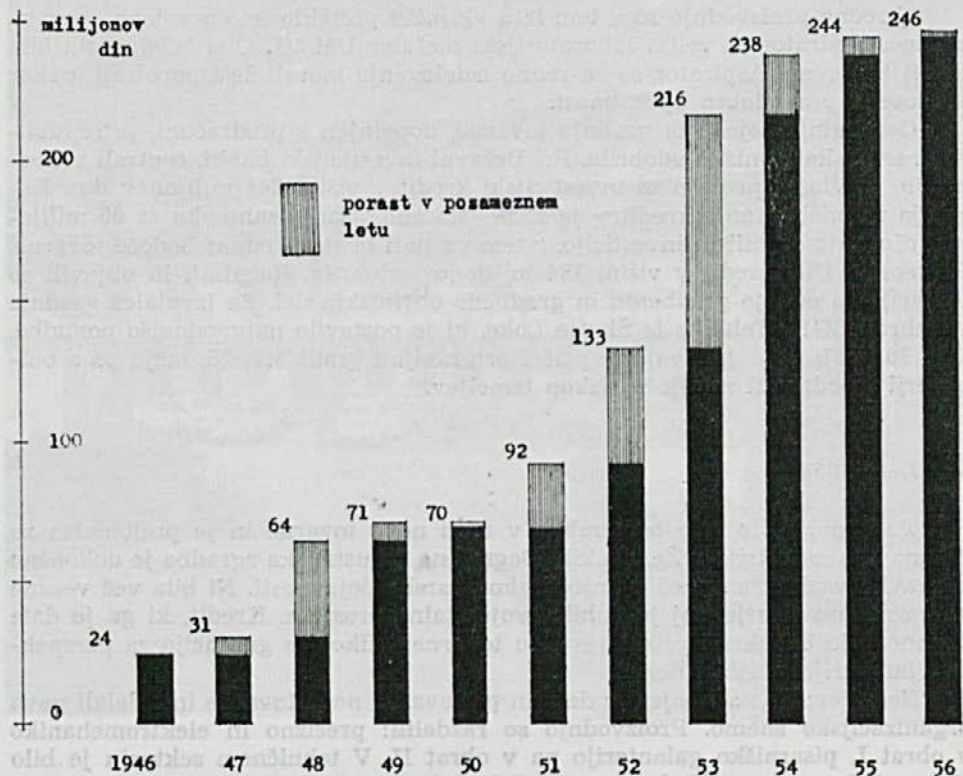

Diagram prikazuje dosežene proizvodne rezultate tovarne NIKO v prvem desetletju obnovljene kovinarske industrije v Železnikih

zadevali, da bi odstranili povratke. Zamisel z orodjarno kot središčem je pokazala praktično razporeditev tehnologije, zato je bila gradnja okroglega industrijskega obrata opravičena. Poleg tega je prav okrogla zgradba lepотно učinkovala in dopolnjevala okolje, saj ozke doline ne gre zastirati s pregradami oziroma daljšimi poslopji.

Zbirali so ponudbe za nabavo strojev in tovarniške opreme, pripravili so gradbeno parcelo in sondirali teren.

Leto 1957

Organizacijsko delovanje v podjetju je potekalo normalno, vendar je bilo čutiti nekatere težnje, ki so se pojavile ob gradnji nove tovarne. Med pripravami na gradbena dela so že razdelili bodočo tovarno na sektorje in izbrali njihove vodje. Za čim popolnejšo organizacijo v novih pogojih so priredili tečaj, na katerem so se seznanili z nastavljanjem in kroženjem tehničnih, finančnih in administrativnih dokumentacij. Udeleženci iz vseh sektorjev dela so tako spoznali celoten dokumentacijski postopek. Ta tečaj naj bi preprečil motnje, ki so običajne ob spremembi pogojev dela in ob preselitvi, ki je čakala kolektiv.

V redno proizvodnjo so v tem letu vključili preteklo leto osvojena aparata, in sicer aspirator in veliki laboratorijski mešalec UM 2/1. Oba izdelka sta bila dokaj zahtevna. Aspirator so za redno izdelovanje morali še izpopolniti, nakar so dosegli prav dobro uporabnost.

Generalni projekt za gradnjo tovarne, dopolnjen s predračuni, je republiška revizijska komisija odobrila. Pri Državni investicijski banki, centrali v Beogradu, so vložili prošnjo za investicijski kredit v višini 244 milijonov din. Komisija za odobravanje kreditov je zahtevala zmanjšanje zahtevka za 60 milijonov din, zato so znižali investicijo, s tem pa tudi bruto produkt bodoče tovarne. Po tem je DIB kredit v višini 184 milijonov odobrila. Razpisali in objavili so licitacijo za oddajo gradbenih in gradbeno obrtniških del. Za izvajalca gradnje so izbrali SGP »Tehnik« iz Škofje Loke, ki je postavilo najugodnejšo ponudbo. Dne 18. maja 1957 je izvajalec pričel pripravljati gradbišče, 25. maja pa z buldožerji že odrivati zemljo za izkop temeljev.

Leto 1958

To leto je bilo zelo pomembno v rasti nove tovarne in je prelomnica za kovinarsko industrijo v Železnikih. Dograjena industrijska zgradba je dokončno odpravila vsak strah pred ukinitvijo kovinarske dejavnosti. Ni bila več vezana na razne provizorije, saj je dobila svoje stalne prostore. Kredit, ki ga je dala skupnost, je bil hkrati priznanje delu tovarne »Niko« in garancija za perspektivo industrije v Selški dolini.

Nadaljevali so s tečajem o delu in poslovanju nove tovarne in izdelali novo organizacijsko shemo. Proizvodnjo so razdelili: precizno in elektromehaniko v obrat I, pisarniško galanterijo pa v obrat II. V tehničnem sektorju je bilo sistematizirano mesto diplomiranega inženirja in pomočnika, vodje proizvodnje, 5 obratovodij, konstrukcija izdelkov in orodij, tehnološki oddelek, oddelek tehnične kontrole in planski oddelek. V komercialnem sektorju pa: vodja — komercialni direktor, nabavna in prodajna služba, finančno računovodski sektor in splošni sektor.

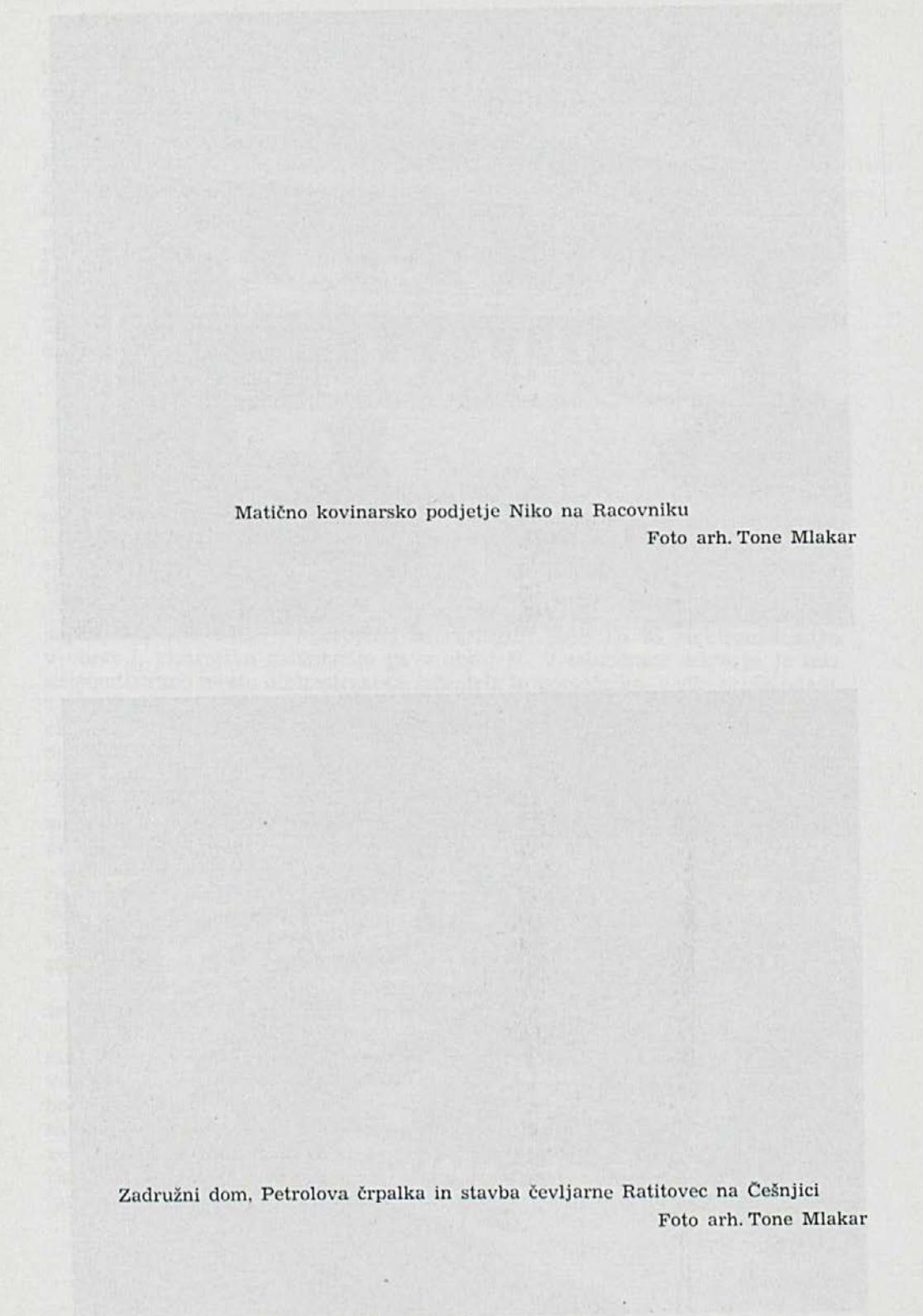
Proizvodni program za 2. polletje je bil oprt na veliko število delovnih mest, ki so terjala sprejem novih delavcev. Večina teh je bila nekvalificirana, zato so jih na široko priučevali v delu.

Zaradi splošnih koristi so s pomočjo vseh gospodarskih organizacij in občine Železniki asfaltirali cesto od Škofje Loke do Plešeniškega mostu pri Železnikih. Tudi preskrba z vodo še ni bila urejena. Ker je nova tovarna potrebovala tekočo vodo, so pospešeno zgradili še vodovod. Tudi gradnja vodovoda je bila združena akcija občine in gospodarskih podjetij.

Tovarna se je vključila v poslovno združenje »Maris« Maribor. To je združevalo tovarne, ki so proizvajale gospodinjske stroje in aparate.

Redno planiran asortiment proizvodnje so v tem letu dopolnili z izboljšanim magnetnim vžigalnikom v vztrajniku, ki so ga pripravljali kot nov proizvod in kot glavni nosilec investicije. Od poslovnega združenja »Maris« v Mariboru pa so v svoj program proizvodnje uvrstili loščilnik za parket in sesalec za prah. Izdelovali so tudi merilne ure — zobnikar. Ker je pokazalo tržišče veliko zanimanje za male elektromotorje, so poleg komercialnih ukrepov pričeli razvijati motor za šivalni stroj ter zanj pripravljati orodje in raznovrstne delovne priprave.

Matično kovinarsko podjetje Niko na Racovniku

Foto arh. Tone Mlakar

Zadružni dom, Petrolova črpalka in stavba čevljarne Ratitovec na Češnjici

Foto arh. Tone Mlakar

SGP »Tehnik« iz Škofje Loke je zgradilo novo tovarno v pogodbenem roku. Dne 5. junija 1958 se je v nove prostore vselila tovarniška orodjarna. Vzporedno so montirali nove stroje in selili ostalo opremo ter se pripravljali na proizvodnjo. Dne 16. junija pa so se — kot zadnje — preselile vse pisarne. Tako pripravljena nova delovišča so 1. julija 1958 pričela poskusno obratovati, kar je trajalo do 31. decembra 1958.

V gospodarstvo doline je bil vložen nov kapital, ki ga je predstavljala nova tovarna »Niko« v Železnikih. Obrat precizne in elektromehanike z novimi zgradbami je bila investicija v vrednosti 103.000.000 S din, strojna in ostala oprema za novo tovarno 146.000.000 S din, obrat pisarniške galanterije z zgradbami in opremo pa 73.000.000 S din.

Od idejnih načrtov, generalnega projekta, gradnje, nabave opreme, do poslednje montaže so pretekla polna štiri leta. Za realizacijo teh načrtov in doseg namena so bili potrebni veliki napori in prizadevanje vsega kolektiva.

Leto 1959

Novo okoliščine, v katerih se je znašel kolektiv, so zahtevale angažiranost slehernega delavca. Prizadevali so si, da bi zagotovili učinkovitost, zato je delavski svet sprejel ukrepe, zajete v sedmih točkah, s katerimi naj bi učinkovito izkoristili čas poizkusne proizvodnje. V tej dobi so jim bile priznane zakonske olajšave v dajatvah. Gospodarski uspeh bi zagotovil znatno akumulacijo, iz katere bi plačevali anuitete. Vendar teh ukrepov niso izvedli v celoti, saj so jih od sedmih točk, ki naj bi pomagale izboljšati stanje, šest razveljavili, pa tudi sedma ni naletela na potreben odziv. Zaradi tega je tudi uspeh izostal.

Za praznik 1. maj je kolektiv sklenil svečano odpreti novo tovarno. Predsednik delavskega sveta je podal poročilo, nakar je ing. Kotnik, sekretar za industrijo LRS, slovesno odprl novi obrat. Vsi zaposleni so bili na svojih delovnih mestih. Množica navzočih si je tako lahko ogledala tovarno v obratovanju. Proslavljanje tega pomembnega dogodka je trajalo ves dan, udeležilo pa se ga je veliko ljudi iz vse doline.

Tovarna je v tem letu vstopila v poslovno združenje »Avtomacija«. Iz proizvodnega programa so izločili laboratorijske tehtnice vseh tipov; tovarna »Niko« je sodelovala pri ustanovitvi novega obrtnega podjetja »Tehtnica« Železniki. Nadalje so izločili tudi proizvodnjo šestil, ki so jo odstopili podjetju »Kladivar« v Žireh.

Za izpopolnjevanje vodilnega kadra je tovarna pripravila poseben tečaj po PIV metodi (praktično izobraževanje vodilnih). Za večje število nekvalificiranih delavcev, ki so jih na novo sprejeli, pa so priredili tečaj za pridobitev kvalifikacije. Z uspehom ga je končalo 59 delavcev. Pomemben je bil tudi zaključek študija dveh štipendistov, ki sta kot prva domača inženirja vstopila v delovno razmerje.

Mnogi problemi, ki so se pojavljali pri vodenju, so v pogledu nadaljnega razvoja tovarne, prinašali različna stališča in nesoglasja v vodstveni kader. Povzročili so številne spremembe na vodilnih mestih v tovarni.

V skrbi za splošno počutje delavcev je tovarna prvič od ustanovitve organizirala počitniški dom, ki je bil vso letno sezono dobro obiskan.

Da bi lahko čimprej prešli na velikoserijsko proizvodnjo, so zmanjšali asortiment izdelkov; obdržali so naslednje proizvode: tri vrste laboratorijskih centrifug, sesalec za prah, loščilec za parket, gospodinjski mešalec, namizni venti-

lator, vžigalni magnet in elektromotorje za šivalne stroje, ki so jih izdelovali za »Mirno«. Za te elektromotorje so se zanimali tudi tuji kupci: Sharenow iz ZDA je bil interesent za velike količine elektromotorjev, firma Zotti iz Italije je naročila kratkostične elektromotorje za hladilnike.

Proizvodnjo so pripravili za množinsko izdelovanje obeh vrst motorjev, toda nastale so zelo velike težave, tako pri izdelavi orodij in priprav kot tudi pri polizdelkih in montaži. Morali so dopolniti strojni park in s posebnim prizadevanjem jim je uspelo doseči predpisano kakovost in s pogodbami naročene količine.

Proizvodnja pisarniške galanterije v obratu II pa je potekala normalno in uspešno. Gospodarski uspeh tega obrata je omogočil, da so krizo omilili in krili izgube, ki so nastajale v obratu I.

Zgradili so štiristanovanjsko hišo z dvema garsonjerama za stanovanja vodilnih uslužbencev.

Kupili so več strojev, med drugimi dva Micafil avtomata za navijanje rotorjev pri kolektorskih elektromotorjih. To sta bila najnovejša stroja z veliko zmogljivostjo in neobhodno potrebna za velikoserijsko proizvodnjo. Prav tako so za proizvodnjo elektromotorčkov nabavili dve 40-tonski hidravlični stiskalnici tovarne »Indos« iz Ljubljane.

Leto 1960

V tem letu zasedba vodilnih delovnih mest v tovarni še ni bila ustrezna, zato niso bili kos nalogam moderne proizvodnje. Odločujoči uslužbenci niso imeli potrebne strokovnosti, pa tudi ne prakse v vodenju, zato so morali zamenjati direktorje in ukreniti še druge personalne spremembe. Tehnični sektor si je prizadeval za redno obratovanje, a mu je nasprotovala skupina, ki je zahtevala, da spremenijo proizvodni program. Izločiti bi morali množično proizvodnjo malih elektromotorjev, ki so jo vpeljali in izboljševali. Bila je zelo perspektivna. Končno je vmes posegla tudi Okrajna gospodarska komisija. Ta je v tovarni preverila nasprotja in omogočila tehničnemu sektorju, da je lahko nadaljeval programirane delovne načrte. Po tej razpravi je bil tovarni zagotovljen program in omogočeno redno delo.

Proizvodnja malih elektromotorjev v velikih serijah je zaradi pomanjkanja poznavanja in nezadostne mehanizacije postavljala vsak dan nove naloge celotnemu tehničnemu sektorju. Odstranjevali so ozka grla, izpopolnjevali orodja in delovne priprave, kontrolno opremo in instrumente tako, da so dosegli vedno boljše kakovost. Ves strokovni kader si je zelo prizadeval in mnogokrat prostovoljno vztrajal na delu, ne glede na delovni čas.

Kritično stanje v tovarni je vezalo vsa sredstva, s katerimi so lahko razpolagali za dopolnjevanje delovnih priprav. Ker ni ostalo nobenih investicijskih sredstev, niso mogli nabavljati novih strojev, čeprav so jih potrebovali. V vsem času obstoja tovarne je bilo to leto v investicijah najbolj suho.

Leto 1961

Poslovanje tovarne se je nadaljevalo v smeri izpopolnjevanj lastne organizacije. Vedno bolj je bilo slišati nasvete za integracijo z »Iskro« Kranj, ki je takrat postala že vodilna tovarna v elektromehaniki. V poslovno združenje

»Avtomacije« so se vključili Inštitut za elektrozveze, Telekomunikacije in Tela iz Ljubljane. Ti primeri integracije so povzročili razmišljanje tudi v tovarni »Niko«. Začel se je proces zблиževanja in priprave za kasnejšo združitev s kranjsko »Iskro«.

Notranjo organizacijo tovarne so izpopolnili z uvedbo ekonomskih enot in sicer: proizvodnja, montaža, orodjarna, obrat II in uprava. Vsaka izmed ekonomskih enot je poslovala s samostojnim računom in svoje delo zaračunavala drugi ekonomski enoti. S tem je vsaka dejavnost v sestavu tovarne postala neodvisna. Za samoupravno vodenje ekonomskih enot so v juliju 1961 izvolili obratne delavske svete. Opisane organizacijske spremembe pa niso izboljšale stanja v tovarni. Dne 20. oktobra 1961 so odstopili organi delavskega samoupravljanja, obratni delavski sveti, centralni delavski svet in upravni odbor. Z odločbo št. 03-NI-8/1-61 z dne 9. novembra 1961 ObLO Škofja Loka so uvedli prisilno upravo in postavili prisilnega upravitelja.

V proizvodnji, ki se je dvignila kakovostno in količinsko, je bilo čutiti pomanjkanje potrebnih strojev in priprav, s katerimi bi dosegli večji napredek. V orodjarni so potrebovali stroj, ki je znan pod imenom koordinatni vrtni stroj, s katerim dosežejo natančne razdelitve na orodjih. Stopili so v stik s švicarsko tovarno »Oerlikon« in se odločili za nakup takega stroja. V montažnem oddelku pa bi morali nujno postaviti tekoči transportni trak. Za hitro ureditev teh najbolj žgočih problemov je blo pomanjkanje finančnih sredstev najhujša zapreka. Na pobudo delavcev iz orodjarskega oddelka so le-ti na lastni riziko in z materialom neuporabljene montažne proge zgradili tekoči trak, brez katerega proizvodnja malih elektromotorjev v velikih serijah ni bila več mogoča. Medtem ko so pri vodenju tovarne nastopile različne krize, pa je proizvodnja nenehno sledila napredku in utrjevala obstoj delovne organizacije.

Upornost in delavnost kolektiva ter povečanje proizvodne zmogljivosti so zahtevali razširitev delavnic, zato so v letu 1961 izdelali investicijski program za prizidek obrata za proizvodnjo malih elektromotorjev. Po tem programu so načrtovali dograditev zunanjega kroga obratovališča, kar je narekovala perspektivna proizvodnja malih elektromotorjev.

Leto 1962

Vodenje tovarne je potekalo s prisilno upravo. Ukrepi in razne odločitve so bile sprejete brez razprav v kolektivu, ki pa je z napredkom v tehničnem sektorju dvignil storilnost in izboljšal odnose med proizvajalci. Uspehi so bili vidni — kar je bil tudi namen prisilne uprave. Vendar je potrebno poudariti, da je uspeh prisilne uprave pogojen s stalnimi prizadevanji proizvajalcev, saj proti prisilni upravi ni bilo nejevolje, pač pa enodušna podpora, da bi vsestransko uredili razmere v tovarni. Postavitev prisilne uprave vpada v tisto obdobje, ko je tovarna že prehodila težka pota razvoja v novi organizaciji, premagala težave, porojene iz spremenjenega proizvodnega programa in so se razmere skoraj že povsem normalizirale.

Prisilna uprava je imela nalogo pripraviti integracijo tovarne »Niko« z »Iskro« iz Kranja. V proizvodnem programu »Nika« je bila namreč vrsta izdelkov, ki so zanimali kranjsko tovarno. Ta je v malih elektromotorjih videla izdelek, ki spada v njeno proizvodnjo. Iskrini predstavniki so izjavljali, da bodo zgradili posebno tovarno elektromotorčkov, če se tovarna »Niko« ne pri-

ključi k »Iskri«. V takih okoliščinah je prisilna uprava na posebnem sestanku ugotovila razpoloženje kolektiva, ki je nato 29. marca 1962 sklenil priključiti se k »Iskri«.

ObLO Škofja Loka je 18. junija 1962 izdal odlok o ukinitvi prisilne uprave v tovarni »Niko«. Razpisali so volitve v organe delavskega samoupravljanja. Tovarna je 1. julija pričela poslovati z naslovom »Iskra« — tovarna elektromotorjev Železniki. V tovarni so izvršili organizacijske spremembe, ukinili so komercialni sektor, ostala pa sta nabavni in prodajni odelek, ki sta se vključila v prodajno servisno organizacijo (PSO) »Iskre«; ta je prevzela prodajo na notranjem tržišču. Zaposlovanje v uvoznih in izvoznih poslih pa so se priključili v Iskrino zunanjo trgovinsko organizacijo (ZTO).

Z reorganizacijo tovarne je bila priznana doba poskusnega obratovanja, od 1. julija do 31. decembra 1962. Poskusno obratovanje je bilo uspešno. Doseglo je 40 milijonov skupnega dohodka, ki so ga uporabili za odplačilo anuitet. Ostvarjena sredstva v poskusni proizvodnji so bila velik dosežek, kajti v tem času je bila cena za izvoženi elektromotor približno 1,8 ameriškega dolarja. Za ocenjevanje pomembnosti tovarne v Železnikih za »Iskro« navajamo podatek, da je le-ta v letu 1962 morala izvoziti za 1.456.000 dolarjev izdelkov, od tega je tovarna v Železnikih prevzela obveznost za 256.000 dolarjev in plan izvoza preseгла za 23 % ter dosegla 314.899 dolarjev. To jo je po vrednosti izvoza uvrstilo na drugo mesto med tovarnami združenega podjetja »Iskra«.

Po vpisu nove firme so v registru gospodarskih podjetij SR Slovenije 30. junija 1962 izbrisali ime »Niko« — tovarna kovinskih in elektromehanskih izdelkov — Železniki. Gospodarska organizacija, ki je na novo utrdila kovinarsko industrijo, izpeljala kapitalno zgraditev tovarne in zanj osvojila proizvodni program, je vse te uspehe izročila drugi tovarni oziroma ZP »Iskra«. S tem je bilo končano poslanstvo tovarne, ki so jo ustanovili zadružniki. Uspela je doseči smoter, to je zagotoviti industrijsko proizvodnjo v Selški dolini.

Dne 1. januarja 1963 ob 2.30 so spustili v obratovanje tekoči trak za montažo elektromotorjev. V orodjarni pa so vključili koordinatni vrtni stroj. Obe napravi sta močno učinkovali na raznovrstne delovne procese. Obseg proizvodnje je skokovito porasel, prav tako tudi kakovost izdelkov. To je neposredno vplivalo tudi na delavce ter dvignilo razpoloženje in zaupanje v bodočnost tovarne. Tovarna je 17. oktobra izdelala v enem dnevu 1000 kosov elektromotorjev. Proizvodnja je še naprej rasla in je bil to prvi odločni korak k velikoserijski proizvodnji, ki jo je pričel celotni kolektiv.

Asortiment izdelkov so spremenili, izločili so proizvodnjo raznih elektromehanskih izdelkov in se usmerili v velikoserijsko izdelovanje malih elektromotorjev. S tem je tovarna postala specializirana za proizvodnjo malih elektromotorčkov različnih tipov.

Leto 1963

Vodenje in obratovanje tovarne »Iskra« v Železnikih je v tem letu potekalo v znamenju notranje stabilizacije. Tovarna je dobila direktorja, ki je izpolnjeval pogoje za stalno delovno razmerje. Obrat I in obrat II sta dosegla proizvodne plane. Iz najrazličnejših vzrokov pa so nastajali zapleti. Proizvodnja pisarniške galanterije v obratu II ni imela investicijskega obnavljanja ter je bila v stagnaciji. Tak položaj je zahteval odločitev o nadaljnjem razvoju obra-

ta II, delavski svet je izglasoval posebno komisijo, posvet pa je sklicala tudi sindikalna organizacija. V poročilih so podana le splošna mišljenja. Organi delavskega samoupravljanja niso sprejeli nikakršnih sklepov.

Občinska skupščina je 27. 6. 1963 sprejela odlok št. 313-18/63/3, ki pomeni odcepitev obrata II od »Iskre« — tovarne elektromotorjev Železniki, hkrati pa ustanovitev obrtnega podjetja v Železnikih, ki je bilo 31. julija 1963 vpisano pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani, št. Rg 348/1, 2, 3, 4 Kr. Delavski svet tovarne »Iskra« je sklenil razdeliti osnovna sredstva tako, da tovarniški objekti in imovina na levem bregu Sore ostanejo »Iskri«, na desnem pa »Niku«. Tako so gradbeni objekti, vodna elektrarna, zgradba produkcije, galvanika, skladišče, kovačnica — varilnica in paketirnica z vsemi stroji in pritiklinami postali last novoustanovljenega podjetja kot osnovna sredstva. Obratna sredstva kot nedokončano proizvodnjo, surovine, embalažo in pomožne materiale pa bi sčasoma morali odplačati tovarni »Iskra«. ObLO Škofja Loka je ob ustanovitvi podjetja »Niko« postavil vršilca dolžnosti direktorja, ki je s sodelavci izpeljal volitve v organe delavskega samoupravljanja; le-ti so po konstituiranju 27. julija 1963 razpisali mesto direktorja. Sprejeli so organizacijsko shemo podjetja in izdelali pravilnike za poslovanje. Po sprejetem okvirnem načrtu so ustanovili tajništvo, tehniško, komercialno in računovodsko službo in zaposlili trgovske potnike. Vseh zaposlenih je bilo v novi tovarni 127. Podjetje je vstopilo v članstvo Gospodarske zbornice LRS. Organizirali so sindikalno podružnico kovinarjev ter se vključili v Počitniško skupnost Selške doline.

Na podlagi tržne analize so ugotovili, da se je njihov proizvodni program dobro uveljavil. Vendar so sprejeli nekatere ukrepe proti konkurenci, saj je — med drugim — Kartonažna tovarna iz Ljubljane sklenila sporazum z »Istrametalom« iz Pirana z namenom preprečiti proizvodnjo mehanizmov za registratorje v »Niku«.

Pregledali so potrebe po luknjačih za akte in šivalnikih, ki so jih svoječasno že izdelovali, vendar so ugotovili, da zanje ni tržnih potreb ter jih zato niso uvrstili v proizvodnjo.

Za nemoten potek obratovanja so pospešeno razvijali orodjarno in konstrukcijo. Na novo oblikovan kolektiv je bilo potrebno strokovno izobraževati. V ta namen so priredili razne tečaje: za orodjarje, za kvalificirane, polkvalificirane in visoko kvalificirane delavce, saj je bila strokovna raven zaposlenih nezadovoljiva.

Novo ustanovljeno podjetje je v proizvodnji imelo zelo težke pogoje, zato je tovarna »Iskra« sprejela sklep, da bo »Niku« pomagala na vseh področjih, vendar te obljube ni izpolnila.

Da bi pridobili prostor za skladišče, so od Gozdnega gospodarstva Kranj kupili sosednje prostore (nekdanji konjski hlev), kjer so uredili skladišča surovin, embalaže in pomožnih materialov.

S poprejšnjo analizo dejanskega stanja proizvodnje pisarniške galanterije so izdelali investicijski program, ki ga je delavski svet sprejel. Na evropski razstavi orodnih strojev v Milanu, ki so si jo ogledali predstavniki podjetja, so se zanimali za stroje, ki bi jih potrebovali, in se o nakupu pogovarjali s proizvajalci. V ponovno ustanovljenem podjetju »Niko« — Železniki so tako pričeli z rekonstrukcijo strojne parka in modernizacijo proizvodnje.

Leto 1964

Samostojno poslovanje v proizvodnji pisarniške galanterije je imelo nalogo notranje organizirati podjetje in ga afirmirati na tržišču. Po sprejetju statuta so razpisali volitve v delavski svet in upravni odbor, sprejeli pravilnike o izobraževanju in štipendiranju, novatorstvu in racionalizaciji, osebni ocenitvi zdravju škodljivih delovnih mest, o uporabi motornih vozil za službene namene ter o informiranju in odločanju kolektiva. Ker je bil proizvodni program ozek, so analizirali tržišče, da bi ugotovili proizvodnje inozemskih tovarn, ki uvažajo v našo državo in v koliki meri zadovoljujejo jugoslovanske potrebe. Sprejeli so odločitve za modernizacijo in povečanje proizvodnje že vpeljanih izdelkov, katerih potrošnja je rapidno naraščala. Uvedli so skrajšanje delovnega tedna na 46 ur. Z občino so se pogodili za pavšalne dajatve, ki pa so bile določene na isto višino kot dajatve industrijskih podjetij.

Po asortimentu planirano proizvodnjo so presegli za 16 % in osvojili nov izdelek, mehanizem za registratorje št. 2. Pojavilo se je konkurenčno podjetje »Ozalj« za mehanizme in »Kovo« z Vranskega za palične sponke. Poskusa konkurence sta propadla. Proizvodnja mehanizmov je bila ogrožena, ker je bil ustavljen uvoz vzmetnih trakov. V tej težki situaciji so preštudirali termično obdelavo jeklenih trakov za vzmeti in na podlagi tega je delavski svet sklenil osvojiti in sprejeti to proizvodnjo v program podjetja — s soglasjem jeseniške »Železarne« in zainteresiranostjo »Metalke« iz Ljubljane, ki se je pridružila kot soinvestitor. Sprejeli so tudi nekaj ukrepov za dvig strokovnega kadra in razdelili štipendije za redno in večerno šolanje.

Pri izpopolnitvi tovarne so bila potrebna obsežna vzdrževalna in preurejevalna dela; izločanje in prodaja tistih strojev in naprav, ki niso več ustrezala proizvodnji. Konjski hlev, ki so ga kupili, so preuredili v skladišče in ga zvezali z obratom, kar je zelo zmanjšalo notranji transport. Iz elektrarne so prodali star generator in kupili modernejšega in boljšega ter s tem zboljšali preskrbo z električno energijo.

Po investicijskem programu so dopolnili opremo s tremi ekscentrskimi stiskalnicami, orodjarskim rezkalnim strojem in univerzalno stružnico. Z velikimi težavami so uspeli uvoziti tri avtomate za palične sponke, medtem ko za uvoz drugih programiranih, specialnih strojev ni bilo deviz, četudi bi z njimi proizvodnja skokovito narasla. Pričeli so s projektiranjem opreme za termično obdelavo trakov (TOT) — s sodelovanjem zunanjih strokovnjakov. Za ta program so kupili krožne škarje in viličar, ki sta bila velike praktične vrednosti za obratovanje. Čistilno napravo za galvanske odplake so popravili, za novo pa so naročili projekt.

Leto 1965

Gospodarska reforma je preizkusila življenjsko moč kolektiva »Niko« — Železniki. Nizke cene izdelkov so bile zamrznjene, pri surovinah pa so cene porasle: žica za 41 % in hladno valjani trakovi za 46 %. Da bi se zavarovali pred izgubo, so si prizadevali racionalizirati proizvodnjo, izboljšati delovne operacije, skrajšati delovne čase, zmanjšati izmet in odpadke, vendar podražitvenih stroškov niso uspeli nadomestiti. Poostriili so delovno disciplino, uvedli dežurstvo in odprli nova delovna mesta. S smotrnejšim načrtovanjem dopustov so dosegli boljši izkoristek strojev. Nadalje so spremenili nagrajevanje od fiks-

nih dohodkov na gibljive po rezultatih dela in doseženih planih. Delavnost in prizadevnost vseh zaposlenih sta omogočila izvedbo naštetih ukrepov. Tako so obdržali rentabilnost podjetja. Ustanovili so svojo kuhinjo in delavcem zagotovili hladne obroke.

Podjetje je bilo s 4 glasovi soustanovitelj Komercialno investicijske banke, kasnejše Gorenjske kreditne banke. Odpravljeno je bilo plačevanje družbenih obvez po občinskih pavšalih, te so odvajali prek SDK — podružnica Škofja Loka.

Nenehne tehnološke izboljšave so omogočale — ob omenjenih ukrepih — porast proizvodnje za 14%. Drsní brzovez — nov izdelek — so zelo dobro prodajali. Hkrati so še naprej izobraževali in strokovno izpopolnjevali vse delavce, in sicer z učenjem na delovnih mestih ali na posebnih tečajih ter z rednim in izrednim šolanjem. Uporaba stisnjenega zraka pri obdelovalnih postopkih in za pogon delovnih priprav je omogočila veliko konjunkturo v proizvodnji paličnih sponk, zato so to proizvodnjo morali izboljšati tako v kvaliteti kot v obsegu.

Ker je zaradi gospodarske reforme upadel odjem mehanizmov, so pričeli iskati možnosti za izvoz na tuja tržišča.

Pri izpopolnitvi tovarne so imeli velike težave, saj je bil obrtnemu podjetju uvoz prepotrebnih avtomatov onemogočen — pogoje za uvoz so izpolnjevala le industrijska podjetja — zato že dve leti starega investicijskega programa niso mogli izpeljati. Z domačimi aparati in strojnimi pripravami pa so uspešno nadaljevali s programom toplotne obdelave trakov.

Povodenj je 2. septembra 1965 odnesla vodno pregrado za zajetje pogonske vode elektrarne. Tovarna se je morala za skoraj 16 mesecev priključiti na glavno omrežje, da si je zagotovila električno energijo.

Leto 1966

Poslovanje se je odvijalo v težavah iz preteklega leta. Delavski svet je sprejel poseben program, zajet v sedmih točkah, da bi kolektivu zagotovil napredek. S prizadevanjem vseh zaposlenih so v celoti realizirali ta program ter si zagotovili nadaljnji obstoj.

Proizvodni oddelek toplotne obdelave trakov so uredili z delovnim redom, odprli delovna mesta in zaposlili delavce. Ustanovili so tudi kontrolno službo. Delovni teden so skrajšali na 44 ur, zato so morali povečati proizvodnjo za 9%. V perspektivnem 5-letnem razvojnem načrtu podjetja so predvideli 30% porast proizvodnje. Z ureditvijo kuhinje so zagotovili zaposlenim tople malice. Z vlaganjem sredstev v banko je podjetje reševalo stanovanjske probleme, izdelali so pravilnik za kreditiranje individualne gradnje stanovanj. Uvedli so tudi kolektivno zavarovanje zaposlenih za primer nesreče. V sodelovanju s krajevno skupnostjo Železniki je podjetje asfaltiralo cesto skozi Racovnik. Za dograditev šole v Železnikih pa so se delavci odločili za 1% samoprispevek od čistih dohodkov.

Proizvodnja v novem oddelku TOT je stekla 19. januarja in je zagotovila vzmeti za mehanizme. Slovesno pa so nov obrat odprli ob 20-letnici obstoja tovarne — 27. aprila. Ta proizvodnja je imela objektivne pogoje za veliko akumulacijo, toda jeseniška »Železarna« ni dobavljala zadostnih količin surovine, tako so dosegli le slabih 30% predvidenih zmogljivosti. Zato so odpadla sredstva za nove obrate, ki bi jih lahko nabrali s polnim obratovanjem oddelka

TOT. Prenovili so mehanizme za registratorje in jih kakovostno izboljšali tako, da so prenesli mednarodno konkurenco. Prve količine so prodali v Anglijo in Libanon, hkrati pa izločili konkurenco na domačem trgu. Povpraševanje doma je naraslo in so nakopičene zaloge prodali.

Pnevmatični zabijalni aparati, ki so jih uvajali v lesni, čevljarski, tapetniški in gradbeni industriji, so še povečali odjem paličnih sponk. »ME-GA« iz Zagreba, ki se je za to proizvodnjo zanimala, je od tega morala odstopiti. Ker je »Niko« ostal edini proizvajalec, so v podjetju morali poskrbeti za hitro povečanje proizvodnje in skušali pripraviti tržišče, da bi nabavljalo tipizirane zabijalne aparate in potrebno municijo zanje.

Delavnost in mnogi tehni ukrepi niso premagali motenj v proizvodnji, ki je to leto po vrednosti padla za 26 %.

Za nadaljnjo zgraditev tovarne je bila pomembna oprema oddelka TOT, preureditev galvanike in izpopolnitev strojnega parka v proizvodnem oddelku. Tehnologijo pa bi morali spremeniti od univerzalnih strojev na mogočno vrsto specialnih avtomatov velikih zmogljivosti, kar je sicer predvideval skrbno izdelan investicijski načrt.

Gorenjska vodna skupnost v Kranju in tovarna »Niko« sta zgradila novo pregrado za vodno zajetje električne centrale. Vodni sklad SR Slovenije je prispeval približno 73 milijonov, »Niko« pa 13 milijonov. Elektrarna je 13. decembra 1966 pričela obratovati in dovajati energijo obratu.

Leto 1967

Prodajne razmere so narekovala reorganizacijo tržnih območij in zaposlitev trgovskega potnika za Hrvaško. V podjetju so združili trgovsko in računovodsko delo v gospodarski sektor ter ločili nabavno in prodajno službo. Razpisali so nova delovna mesta, ki so bila zasedena po statutu. Izdelali in sprejeli so pravilnik za elektrarno in pravilnik o dežurni službi. Ustanovili so vajeniški oddelek in sprejeli večje število učencev, da bi povečali število kvalificiranih delavcev. Delavski svet je odobril določeno vsoto za asfaltiranje ceste — Železniki—Zali log.

V proizvodnji mehanizmov za registratorje so še izboljšali kvaliteto in povečali izdelavo paličnih sponk. Zaradi pomanjkanja niklja in podražitve so se povečali stroški pri mehanizmih tako, da so pri izvozu celo dosegli nekaj nižjo ceno. Z ugodno prodajo na domačem trgu in resno delavnostjo pa so vseeno za 21 % povečali bruto produkt.

Kupili so žično krivilni avtomat, rekonstruirali galvaniko in zgradili čistilno in odseševalno napravo. Velik dosežek je bila preureditev montažnega oddelka, ki je dobil transportni trak, saj so povečali število izdelanih mehanizmov na zaposlenega delavca od 240 na 400 kosov. Oddelek paličnih sponk so dopolnili z domačim strojem za proizvodnjo sponk tipa 35, ki so bile najbolj mikaven artikel za konkurenta. Oddelek TOT so opremili z napravo za okroževanje robov in poliranje trakov.

Ribiška družina je zahtevala povečano vodno količino po ribji stezi v rečno korito; s tem je bila zmanjšana vodna sila za pogon turbine v elektrarni.

Nemogoče razmere v obratovališčih so zahtevale gradnjo novih prostorov, ki so bili vedno bolj potrebni. Predstavniki banke pa so na posvetovanju gradnjo odsvetovali.

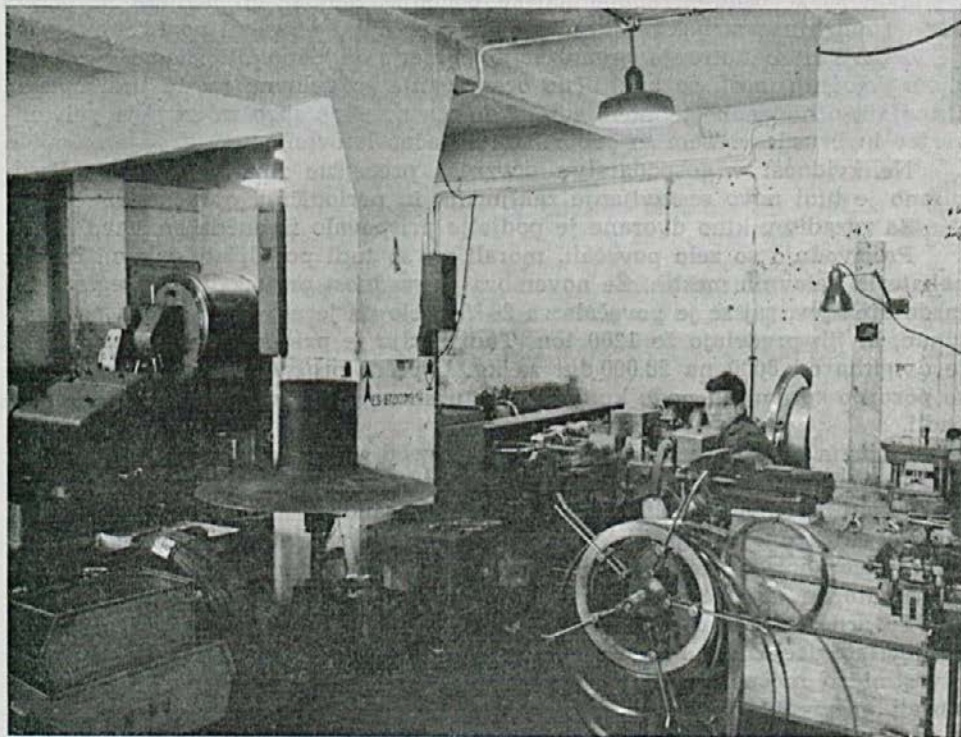
Leto 1968

Skupščina občine Škofja Loka je tovarno »Niko« uvrstila med obrtna podjetja. Izrazito industrijska proizvodnja pa je terjala spremembo, zato je delavski svet 16. decembra 1967 sprejel sklep, da se podjetje vključi v industrijo. Od 1. januarja 1968 poslujejo z novim imenom: »Niko« — kovinarsko podjetje — Železniki. Dne 11. januarja pa so registrirani pri okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani pod št. Rg III-348/5 Kr. Hkrati so spremenili statut in pravilnike. Organizacijsko shemo so dopolnili z novimi delovnimi mesti in sprejeli pripravnike. Da bi utrdili in razširili trgovske stike, so se udeležili zagrebškega velesejma. Navezali so tudi stike z zahodnonemško firmo Bea za poslovno sodelovanje.

Uvedba medrepubliškega kliringa, ki naj bi odpravil medsebojno zadolževanje v gospodarstvu, ni izboljšala finančnega stanja podjetja.

Za šolstvo so plačilo samoprispevka podaljšali za dve leti, finančno so podprli ureditev muzejske zbirke in sprejeli plačevanje rednih dajatev za mestno zemljišče.

Vedno večja konjunktura je zahtevala povečanje proizvodnje, kar so dosegli s podaljšanim delovnim časom. Tako so lahko zadovoljili potrebam domačega tržišča, hkrati pa izvozili več kot milijon kosov mehanizmov. Osvojili

Tovarna NIKO v Železnikih

Stroji za avtomatsko obdelavo natikačev, ki so sestavni deli mehanizmov za registratorje

Foto arh. Tone Mlakar

so proizvodnjo mehanizma clyps za izvoz; za nekatere izdelke so pripravili tudi plastično embalažo. Pričeli so kaliti ploščato žico za šlarafijo. V oddelku proizvodnje so zaposlili strojnega tehnika. Nadaljevali so z izobraževanjem in strokovnim usposabljanjem. Vključili so se tudi v specializacijo za uporabo stisnjenega zraka v industriji. Vsi ukrepi v letu 1968 so omogočili veliko kakovost izdelkov, proizvodnja pa je porasla za 44 %.

Pri izpopolnitvi tovarne so potrebovali nov investicijski program za opremo. Tega so izdelali in je zajel strojno opremo v vrednosti 124 milijonov din, od tega je Gorenjska kreditna banka kreditirala 80 milijonov, nakup deviz pa je omogočilo Poslovno združenje tekstilne industrije v Ljubljani. Tako so lahko izvedli pomembno modernizacijo.

Leto 1969

Kovinarsko podjetje »Niko« je že med največjimi evropskimi proizvajalci mehanizmov. Obiskal jih je dunajski tovarnar in konkurent Bene. Z njim so se dogovorili za sodelovanje ter ogled obeh tovarn. Bene je bil presenečen nad tehnologijo orodij in montažo v »Niku« ter je priznal, da so osnovne plošče pri mehanizmih, ki jih je skonstruiral direktor »Nika«, celo boljše. Tudi za predstavnike tovarne »Niko« je bil ogled tuje proizvodnje zanimiv in poučen. Sestavili so že osnutek kooperacijske pogodbe, vendar do podpisa ni prišlo, ker po mnenju avstrijskih oblasti še niso izpolnjeni potrebni pogoji.

Izboljšali so notranjo organizacijo podjetja in dopolnili shemo z odpiranjem delovnih mest, za analitično ocenjevanje so delovna mesta tudi opisali. Pravilnik o higiensko tehnični zaščiti določa posebno skrb za zdravje galvanizerjev in brusilcev. Tem so odobrili brezplačno letovanje.

Nelikvidnost v gospodarstvu povzroča precejšnje finančne težave. Predpisano je tudi novo sestavljanje zaključnih in periodičnih obračunov.

Za zgraditev kino dvorane je podjetje prispevalo finančna sredstva.

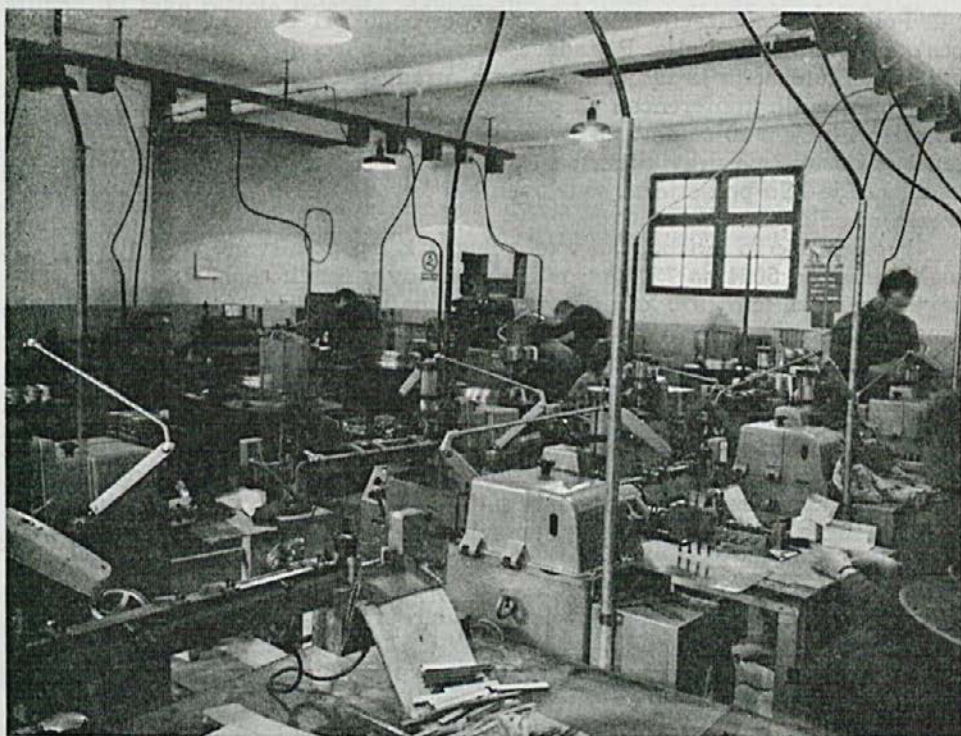
Proizvodnjo so zelo povečali, morali pa so tudi podaljšati delovni čas na nekaterih delovnih mestih. Že novembra je vrednost proizvodnje dosegla milijardo dinarjev, saj se je povečala za 28 %. Zelo pa je narasla potreba po surovinah, ki jih predelajo že 1200 ton. Tudi niklja je primanjkovalo, cena pa se je dvignila od 8000 na 28.000 din za kg. Uspešni proizvajalci tovarne »Niko« so pozorno spremljali nove konkurenčne poskuse v državi, ki pa so zopet propadli.

Kartonažna tovarna iz Ljubljane je največji odjemalec tovarne »Niko«, saj odkupi več kot milijon mehanizmov. Del proizvodnje svojih kakovostnih izdelkov so izvozili v Anglijo, Italijo, Iran in Libanon.

Podelili so nove štipendije na srednjih šolah in omogočili delavcem dopolnilno večerno izobraževanje. Vodjo oddelka TOT so poslali na specializacijo v laboratorije jeseniške »Železarne«.

Tovarno so izpopolnili z nakupom številnih avtomatov in univerzalnih strojev iz Švice, Zvezne republike Nemčije in Italije. Ti stroji z velikimi zmogljivostmi so močno povečali pomembnost kovinarske industrije. Zato pa so morali preurediti prostore; hkrati so odstranili zadnjo pogonsko transmisijsko, na katero so bili obešeni stroji že leta 1946.

Za gradnjo nove tovarne so skušali dobiti lokacijo, vendar je na istem območju Stanovanjsko podjetje Škofja Loka nameravalo graditi stanovanjske bloke. Na intervencijo Krajevne skupnosti, »Iskre« in »Nika« so morali od teh

Tovarna NIKO Železniki

Oddelek avtomatov švicarske proizvodnje za izdelavo industrijskih paličnih spenk
Foto arh. Tone Mlakar

načrtov odstopiti. Tovarna »Niko« se bo v doglednem času lahko preselila iz provizorijev v nove obrate, Racovnik pa bo postal mirno stanovanjsko naselje.

Leto 1970

Delavski svet je 5. decembra sklenil razširiti poslovanje z ustanovitvijo izvozno-uvozne službe, ki bi prodajala in izvažala izdelke in kupovala ter uvažala reprodukcijski material in opremo za tovarno. Pri okrožnem gospodarskem sodišču so dopolnili registracijo, sprejeli pravilnik za novo dejavnost in prilagodili statut po predpisih. Potrdili so že izdelan pravilnik o nagrajevanju po analitični oceni delovnih mest in pravilnik o oblikovanju cen izdelkov in uslug. Prehod na 42-urni delovni teden so izvedli 1. maja tako, da so tri sobote proste, četrta pa delovna. Osebnе dohodke so uspeli povišati na povprečje 1.080 din mesečno.

Za obdobje 1970—1975 so izdelali program razvoja podjetja, ki ga je odobrila delavski svet. Asortiment bi ostal nespremenjen, izvajali bodo le dimenzijske spremembe v posameznih vrstah izdelkov. Predvideno je povečanje mehanizmov za 2,5-krat in paličnih spenk za približno 4-krat. Potrebne investicije bodo črpali iz lastnih sredstev in iz kreditov.

Politične organizacije sodelujejo neposredno pri delu in pri usmerjanju poslovne politike podjetja. Prizadevajo si, da bi okrepili samoupravljanje. Sindikalna organizacija je tudi zelo aktivna, predvsem skrbi za delavske pravice, na rednih letnih konferencah pa polaga obračune svojega dela. Zgradili so stanovanjski blok z 10 stanovanji za svoje delavce, individualno gradnjo pa podpirajo s posojili po pravilniku, od 5000 do 20.000 din. Kot dokaz humanosti v kolektivu je bilo podjetje za sodelovanje v krvodajalskih akcijah odlikovano s srebrnim odličjem.

Proizvodnjo so še izboljšali v tehnologiji. Z izpopolnitvami v montaži so dosegli porast od 5064 na 7500 kosov mehanizmov v osmih urah. Rezultat poslovnega uspeha za leto 1970 kaže, da je bilo to najuspešnejše leto v vsej zgodovini tovarne »Niko«.

Potrebe na notranjem tržišču so v letu 1970 presegle 3 milijone mehanizmov, kar so v podjetju ocenili kot posledico pretirane konjunkturo, zato so podrobno raziskali notranje in zunanje tržišče. V Angliji so zamenjali kupca in dosegli za približno 25 % boljše cene.

Tovarna »Niko« je dosegla odlično kvaliteto v proizvodnji, vendar so večkrat dobili neustrezne surovine. Zato se je povečal izmet in podražilo delo.

Železarna z Jesenic je v drugi polovici leta povišala cene za 20 do 28 %. To je prisililo tovarno »Niko«, da je podražila svoje izdelke sredi poslovnega leta, kar se — zaradi poslovnega ugleda — ni še nikoli zgodilo. Spremembe cen pa so izpeljali v sporazumu z odjemalci, vendar jih je prehitela ponovna zamrzitev cen.

Tovarna, ki se že usmerja v priprave za gradnjo novih obratnih prostorov, tega leta ni vlagala sredstev v strojno opremo. Na podlagi lokacijskega dovoljenja je delavski svet sprejel sklep, da naročijo projekt za nove industrijske obrate. Za ta namen so pripravili elemente načrtovanja nove tovarne tako, da bi imela kapaciteto 10 milijonov mehanizmov in 5 milijonov milla paličnih sponk, hkrati s povečanjem proizvodnje ostalih izdelkov.

Na zemljišču, določenem za gradnjo, je tovarna financirala prestavitve telefonskih linij. S svojim deležem je sodelovala tudi pri gradnji 35 KV daljnovoda ter prispevala za gradnjo kanalizacije in čistilne naprave — na željo ško-fjelške občine in Krajevne skupnosti Železniki.

Leto 1971

V Železnikih so dopolnili 25 let obnovljenega dela kovinarske industrije. Podjetja »Niko«, »Iskra« in »Tehtnica« so skupaj proslavljala jubilej pod geslom: 25 let kovinarstva v Železnikih! Za večdnevno slavlje so pripravili uradno svečanost, kulturne, športne in zabavne prireditve. Praznovanje je zajelo prebivalstvo vse doline. Kovinarska dejavnost, ki je prinesla tudi veliko dobrin, je še okrepila zavest ljudi.

Razpisali so volitve v nove samoupravne organe po novem statutu podjetja, in sicer: 17-članski delavski svet, 7-članski poslovni odbor in 7-članski odbor za delovna razmerja. Ti organi so imeli povsem na novo določene delovne naloge. Izvolili so še komisijo za ocenjevanje in disciplino. Organizacijo služb so razdelili na splošni, tehnični, komercialni in računovodski sektor. Poslovanje so razširili na zastopanje tujih firm in konsignacijo. Dolgoletno prizadevanje, da bi vplivali na izbiro zabijalnih pištol, je bilo uspešno, saj so se s firmo »Atro« iz

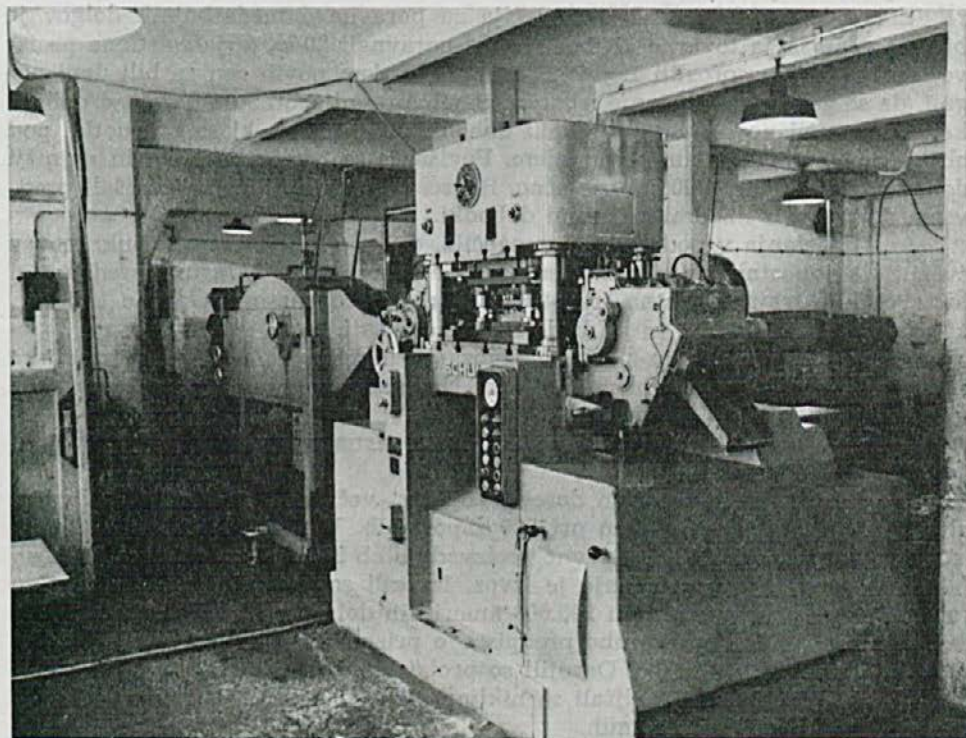
Milana, ki take pištrole izdeluje, dogovorili za konsignacijo in prodajo v Jugoslaviji.

Nelikvidnost v gospodarstvu je podjetju v vse večji meri škodovala. Tudi uvedba multilateralne kompenzacije za poravnavo medsebojnih dolgov ni pomagala, saj jim je uspelo kompenzirati komaj 10% terjatev. Z devalvacijo dinarja je tovarna, ki je zbirala sredstva za gradnjo novih obratov, spet utrpela škodo. Tudi zamrznitev cen in osebnih dohodkov so bili negativni ukrepi. Čeprav slabo stimulirani, je večina zaposlenih ostala v delovnem razmerju tovarne »Niko«, ki se je nato kmalu povzpela med najuspešnejša podjetja gorenjske regije.

Kolektiv je odločil, da bodo ob izplačilu vlagali 60% osebnih dohodkov na hranilne knjižice, kar bo koristilo ob morebitnem najemanju kreditov.

Upravljanje in vodenje gospodarstva v proizvodnem podjetju je bila za samoupravne organe huda naloga. Bili so brez moči, saj so bili primorani sprejemati odredbe, ki zmanjšujejo rentabilnost in ogrožajo obstoj delovne organizacije. Enostransko dviganje cen določenim surovinam, sredstvom za obratovanje in življenjskim potrebščinam namreč pobira dohodke od izdelkov, katerih cene pa so zamrznjene.

Visok delovni plan je proizvodnja količinsko preseгла za 7,4%. Stalno prizadevanje za kakovost je vsem njihovim izdelkom obdržalo ugled in zagotovilo

Tovarna NIKO Železniki
Avtomatska stiskalnica s pogonom od spodaj, učinek 50 ton — Schuler

Foto arh. Tone Mlakar

ugodno prodajo. Tovarno so obogatili le z manjšimi dopolnitvami opreme. Visoko vrednost je izkazal specialni vrtni stroj za izvrtine v rebra mehanizmov, ki so ga konstruirali in izdelali v lastni orodjarni in so z njim dosegli precejšnjo racionalizacijo.

Odkup zemljišča za novogradnjo je onemogočil zakon o ustavitvi prometa s kmetijskimi zemljišči; Slovenija-projekt pa je izdelal načrte za tovarniške zgradbe.

Ponovno ovrednotenje osnovnih sredstev so izpeljali z željo, da bi čimprej zbrali sredstva za gradbene potrebe.

Leto 1972

Svojo globoko zavest in pripadnost kovinarstvu so delavci manifestirali tudi na manjši slovesnosti, ki so jo priredili ob jubilejnih zaposlitvah delavcev v podjetju. Prvič, odkar obstaja kovinarska proizvodnja, so podelili praktična darila delavcem z več kot 20 in več kot 10 let neprekinjenega dela v »Niku«. Prvih je bilo 7, drugih pa 63. Te številke zgovorno potrjujejo, da je zvestoba kolektivu in predanost delu velika vrlina domačega človeka.

Odpravili so star način vodenja evidence o navzočnosti na delu s številkami, ki so ga vpeljali že leta 1946. Poslej vodijo evidenco po oddelkih, odgovorni pa so vodje oddelkov.

Zakonsko predpisana kompenzacija za poravnavo medsebojnih dolgov je bila uspešnejša za tovarno »Niko«, saj so poravnali 20 % terjatev. Cene proizvodov »Nika« so sprostili 1. julija. Z oblikovanjem novih cen so bili dani pogoji, da se gospodarsko stanje izboljša. Samoupravni sporazum o delitvi dohodka je omogočil novo delitev osebnih dohodkov v »Niku«, ki so bili dotlej pod občinskim in republiškim povprečjem. Povišanje so izvedli za 25 % in najnižji dohodek določili na 1000 din mesečno. Regres za letovanje pa so povišali predvsem delavcem z nizkimi osebnimi dohodki.

Analiza stanja v podjetju je omogočila, da so sprejeli program ukrepov v zvezi z likvidnostnimi predpisi. Ker podjetje posluje s 74 % lastnih sredstev, si je zagotovilo trajna obratna sredstva. Zaskrbljujoče pa so neplačane terjatve, ki so starejše nad 90 dni in jih bodo morali odpisati.

Porast proizvodnje in povečan izvoz sta narekovala nove organizacijske spremembe in sestavitev sheme podjetja. Nove strojne kapacitete so omogočile ukinitve nočnega dela za ženske.

V sodelovanju s krajevno skupnostjo je tovarna prispevala sredstva za regulacijo brega Sore.

Proizvodnjo so povečali in dosegli vrednost več kot 2 milijardi starih din, ali 17 % več kot prejšnje leto pri 220 zaposlenih. Vseh izdelkov so v »Niku« izdelali 1354 ton ali 5310 kg dnevne proizvodnje ob 255 delovnih dnevih. Močan faktor v razvijanju proizvodnje je izvoz. Izvozili so 2,299.500 mehanizmov za registratorje, za kar so iztržili 245.000 ameriških dolarjev. Pogoji izvoznikov so se delno izboljšali s spremembo predpisov o priznavanju retencijske kvote. Ta se je dvignila od 7 na 20 %. Osvojili so proizvodnjo mehanizmov ekspreso, ki obeta lepe perspektive, izboljšali so nikljanje z novimi obešali in vpeljali plastične kolesčke pri mehanizmih.

Tovarna »Niko« se usmerja predvsem na priprave za zidavo. Dne 10. marca 1972 so legalizirali nakup zemljišča, 6. aprila pa prepisali lastništvo gradbenih parcel. Investicijska grupa pri »Iskra-Commerce« v Ljubljani je ob sodelova-

nju strokovnjakov tovarne »Niko« izdelala »investicijski program«. Zaradi rentabilnostnega izračuna pa niso mogli zagotoviti vse potrebne opreme, zato bo ta prišla na vrsto kasneje. Veliko dopolnitev v tem letu pomeni nakup številnih avtomatov za proizvodnjo paličnih sponk. V preurejenih prostorih so ti avtomati, z velikimi zmogljivostmi, močno povečali proizvodnjo zelo iskanih izdelkov.

* * *

S tem opisom je podan pregled 27-letnega razvoja proizvodnega podjetja »Niko«, ki danes pomembno vpliva na dogajanja v Selški dolini. Glavni namen je dosežen — obnovili in utrdili so industrijsko dejavnost. Program proizvodov, ki ga je izbralo 16 zadruženikov — ustanoviteljev in so ga sproti dopolnjevali in izpopolnjevali, je danes zelo iskan doma in v tujini. Ni še dokončen, zato se odpirajo še široke perspektive za napredek te industrije v dolini. Povečana vlaganja v strojno opremo v zadnjih letih so porok za še hitrejše razraščanje proizvodnje. To poročstvo dopolnjuje strokovno usposobljen kader proizvajalcev, ki povsem obvlada vse tehnične probleme, hkrati pa se nenehno izobražuje.

Kolektiv, v katerem je 220 zaposlenih in ima za 8,126.000 novih din osnovnih sredstev, letno izdela za 24,030.000 novih din proizvodov. Ta proizvodnja je nadvse potrebna domačemu tržišču in jo le manjši del izvažajo, četudi je v inozemstvu velik interes, odpirajo pa se še nova tržišča. Vse to je osnova za optimistične poglede v bodočnost.

kovinarsko podjetje

»niko«

železniki

GENERALNI ZASTOPNIK ZA »ATRO« MILANO

NUDIMO:

Stroje za zapiranje kartonske embalaže

- pnevmatične
- ročne

Pnevmatična kladiva

Pnevmatične pištole

- za sponke
- za igle
- za žeblje

PROIZVAJAMO:

- palične sponke za lesno industrijo
- sponke za zapiranje kartonske embalaže
- sponke in vezalke za ostale potrošnike
- vzmetne trakove od 0,4 do 1,5 mm
- mehanizme za registratorje in mape
- risalne žebličke
- papirne sponke

VSE INFORMACIJE IN PRODAJA »NIKO« ŽELEZNIKI